

'Bedelen bij de Bron'

Kohlbrugge's geloofsopvatting
vergeleken met Reformatie
en Nadere Reformatie

DR. A. DE REUVER

Tweede druk

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Geloof en verkiezing

1. Kohlbrugge's visie

Het kan geen verwondering wekken dat bij een prediker van vrije genade zoals Kohlbrugge is, de belijdenis van Gods verkiezing nadrukkelijk opklinkt. In Gods verkiezend welbehagen weet hij het *sola gratia* gegrondvest. Wie genade zegt, die zegt verkiezing. Het omgekeerde is evenzeer van kracht: wie van verkiezing spreekt, die heeft het over genade. Blijkens zijn brief van 1 december 1835 aan zijn vriend Van Heumen wil hij het geloof in de verkiezende God onlosmakelijk verbonden houden met het geloof in de rechtvaardigende God, en protesteert hij tegen abstrahering en isolering van de praedestinatieleer¹. Kohlbrugge's eigen verkiezingsleer ligt dan ook ingebed in zijn leer van de rechtvaardiging en de geloofszekerheid. Het leek ons daarom in zijn geest, om onze studie niet met zijn praedestatiebeschouwing te beginnen, maar af te sluiten. Op het aan alles voorafgaande welbehagen van God valt voor hem slechts licht vanuit het rechtvaardigend geloof in Christus. Met C. Graafland is te stellen dat deze zienswijze Kohlbrugge ertoe brengt, in dit verband specifieke accenten te leggen². Naar deze accenten gaan wij op zoek.

Genadige soevereiniteit

De manier waarop Kohlbrugge Gods soevereiniteit omschrijft is veelzeggend. Zij betekent naar zijn overtuiging dat God 'kan doen wat Hij wil'. Maar deze vrijmacht wordt onmiddellijk voorzien van een voluit positieve invulling: 'Wil Hij dus Zijn goedheid op iemand laten dalen, dan doet Hij het. Daar ziet Hij niet op het schepsel, maar wat Hij daar doet, dat doet Hij eigener beweging [aus freien Stücken], omdat het Zijn welbehagen is. Onze Heere is hierin als een bron. Een bron laat het water vanzelf naar buiten borrelen (...). Zo is de Heere in Zijn soevereiniteit de bron van alle goeds. Het behoort tot Zijn soevereiniteit, te geven waar niets ontvangen wordt'³. Kohlbrugge verstaat dus onder Gods vrijmacht Zijn vrijwillige goedgeefsheid, die ons absoluut voor is en volstrekt kosteloos wordt betoond. Zij is een synoniem van Gods genadige liefde. 'God is de liefde, niet eerst dan als wij Hem liefhebben, niet eerst dan als wij ons tot Hem bekeerd hebben (...), maar eer wij het daglicht zagen, eer wij waren geboren, eer wij goed of kwaad konden denken, overleggen en doen, eer Adams zonde ons werd toegerekend (...). Zijn liefde gaat aan onze afval van Hem (...) vooraf'⁴.

Hiermee zijn twee aspecten duidelijk. In de eerste plaats dat Kohlbrugge's nadruk op Gods vrijmacht haaks staat op een benadering waarbij de genade afhankelijk

¹ J. van Lonkhuyzen, o.c., Bijlage B, 24. Zie over H. van Heumen, E.P. de Booy en J. Engel, *Van erfenis tot zondebeurs*, 69, 89; W. Otten, *Uit het levensboek van Dr. H.F. Kohlbrugge*, 87v.

² Graafland, *Van Calvijn tot Barth*, 403.

³ S. A. 9, 291 [71].

⁴ *Der Herr, Philippus und Nathanael*, 3 [62]. Vgl. *Zwanzig*, 36 [46] - *Tw. 1-2*, 166v. -

wordt gedacht van menselijke gewilligheid en medewerking. Heel de zaak van het heil, 'de ganse raad Gods' tot onze zaligheid, kenschetst hij in één woord als genade. 'Niet genade in die zin, dat wij nog in staat zouden zijn iets naast deze genade te doen, maar zulk een genade die ons uitsluit, die al onze werken, al het doen van de mens, ook al zijn wijsheid, geschiktheid en deugd uitsluit, zodat de genade het alleen gedaan zal hebben'⁵. Kohlbrugge leest dus in Gods vrijmacht niet alleen het primaat van de genade af, maar niet minder de exclusiviteit ervan. Wanneer het schepsel deze soevereiniteit niet erkent, en 'zich naast God opstelt met de aanmatiging, waar God de eerste is, (zelf) de tweede te willen zijn (...), daar onttrekt hij zich terstond aan het heil van de heerlijkheid Gods'⁶. Wie Gods voorbeschikking verwerpt, 'komt tot zulke domheden, dat hij meent iets te kunnen, willen en moeten'⁷. Het motief achter deze kritische uitlatingen is echter zijn overtuiging, dat in deze volstrekte vrijmacht van Gods genade nu juist heel 'het geluk' van Gods kinderen gelegen is ⁸. 'In de levende en vrijmachtige God heeft men al zijn welgevallen, zijn één en al, zijn zilver en goud, zijn heil, eer en leven, een rijk erfdeel'⁹. Door Zijn raadsbesluit worden wij diep getroost ¹⁰.

Dit brengt ons op de tweede karakteristiek van Kohlbrugge's soevereiniteitsverstaan. Hij verzet zich niet alleen tegen een remonstrantiserende afzwakking van Gods vrijmacht, maar evenzeer tegen een speculatieve verabsolutering ervan. Hij wil haar in directe samenhang met Gods liefde en Zijn genadehart houden. Het frappeert dat hij in zijn omschrijving die wij releveerden, op de zinsnede dat God kan doen wat Hij wil, ogenblikkelijk laat volgen: 'Wil Hij dus Zijn goedheid op iemand laten dalen (...)'. Juist als de soevereine is God 'de bron van alle goeds'. Geven is de eigenlijke aard van deze soevereiniteit. God 'vordert niets en geeft alles, Hij geeft Zichzelf'¹¹. Op een niet mis te verstane manier houdt Kohlbrugge Gods soevereiniteit dus ver uit de buurt van een onpersoonlijk absolutisme. Zij is niet de vrijmacht van het onverbidde-lijke lot, maar de overmacht van de goedgeefse God.

Gods voorkeur

Kohlbrugge hoort in de verkiezing het hart van Gods genade kloppen. Gods voorbeschikking vormt voor hem geen grillige willekeur, maar Zijn vrijwillige voorkeur voor het minste en geringste. Zij draagt de trekken van vaderlijke deernis

⁵ *Zwanzig*, 289 [46] - *Tw.* 1-2, 515 -. Vgl. *Licht* 5, 64 [48] - *Tw.* 5-6, 343v. -: 'Ik zeg dat de genade het alleen doet (...), want zouden wij het doen met behulp van de genade, dan waren wij groter dan de genade; immers degene die geholpen wordt is groter dan degene die slechts helpt. Nu is omgekeerd de genade alleen groot, en wij zijn niets'. Treffende overeenstemming met Kohlbrugge's gedachten vindt men in J. Wichelhaus, *Academische Vorlesungen über biblische Dogmatik*, 147-156.

⁶ *Römer* 7, 50. Vgl. Kohlbrugge's opmerking in *Briefe-Wichelhaus*, 95 [51]: 'Gods soevereiniteit wordt niet erkend, en wanneer dat niet gebeurt, meent de mens toch steeds dat God te allen tijde voor hem gereed moet staan omdat Hij nu eenmaal genadig is en de mens toch iets te zeggen heeft en mee moet regeren. Daar komt dan steeds de eigenliefde te voorschijn, en daar wil men God, hemel en aarde in elkaar dwingen [hinein zwingen]; maar dat breekt in tweeën. God is in de hemel, en wij zijn stof; laat ons Hem dankzeggen!'

⁷ *Briefe-Wichelhaus*, 106 [51].

⁸ *Römer* 7, 50.

⁹ *Lobet* 1, 34 [63].

¹⁰ *Ib.*

¹¹ *S. A.* 9, 292.

en zij voltrekt zich als een omzien naar het zwakke en achteruit gezette¹². W. Kreck brengt Kohlbrugge's positie trefzeker op formule, door te stellen dat hij 'nicht eine besondere sittliche und religiöse Qualität bei den Auserwählten voraussetzt, sondern im Gegenteil, gerade das Fehlen einer solchen Qualität und den bewussten Verzicht auf sie, dasz also Gottes Gnadenwahl sozusagen im umgekehrten Verhältnis zu des Menschen Verdienst steht'¹³. De keerzijde van deze specifieke voorkeur is volgens Kohlbrugge, dat God voorbijgaat aan mensen die de pretentie voeren, zich te kunnen verheffen boven anderen. God haat deze zelfverheffing¹⁴. Kohlbrugge leest dit af uit Maleachi 1:2,3: "Jakob heb Ik liefgehad en Ezau heb Ik gehaat"¹⁵.

De toepassing die hij van dit niet zelden in deterministische zin geduide Schriftwoord maakt, is verrassend. Hij hoort er pertinent geen noodlotsbericht in, maar veeleer een appèl. Het treffende is namelijk dat hij niet stellerwijs verklaart dat aan het voornemen van God nu eenmaal niet te tornen valt, maar in de aanvoegende wijs de oproep laat uitgaan om onder Gods voornemen te buigen. Meent men in het heil te delen, 'zo diene men de mindere [dem Kleinern], dan zal men doen wat God wil. Wat zeg ik? Zo buige men zich onder Zijn voornemen en houde men op, de meerdere [Größere] te willen zijn, zo één te willen zijn die aanspraken op Gods genade en erbarmen zou hebben, omdat men zo veel gewerkt, omdat men dit en dat ervaren, doorgemaakt, geleden, gestreden, omdat men dit en dat van God verkregen heeft waarvan de goede buurman [der gute Nebenmann] niets weet. Want daarmee betoont men zich als een Ezau, die in de steenrotsen woont en uit de hoogte [hochnäsigt] neerziet op die Jakob die niet zo goed vooruitkomt. Hoe kan men hierbij een kind der belofte zijn? Wil men de meerdere zijn, zo zij men zo klein als de mindere, zo houde men zich bij zulken die God Zich uitverkiest¹⁶, dat is bij diegenen die niets zijn, ook niets zijn willen; want daar is het ware Israël, dat zijn de kinderen der belofte; en zo ziet men dat Gods Woord wel Gods Woord blijft'¹⁷.

Naast het appellerende van Kohlbrugge's omgaan met de verkiezing treft ons de tegenwoordige tijd waarin hij haar plaatst. Wij komen hierop nog terug, maar signaleren op voorhand dat in zijn spreekwijze een indicatie valt te bespeuren van

¹² Zwanzig, 219 [46] - Tw. 1-2, 409 -

¹³ Kreck, o.c., 173.

¹⁴ Treffend wordt deze gedachte verwoord door J. Koopmans, *Onder het Woord* ('Praedestinatie en noodlot'), 152: 'De verkiezing is een voorkeur voor sommigen dergenen, over wie de voorzienigheid Gods loopt, en het Evangelie van Jezus Christus is daar, om ons te tonen, wie die voorkeur genieten: de zondaren, die de rechtvaardiging behoeven, boven de Farizeeërs, die hun gerechtigheid zelf bij zich hebben'. Zo ook O. Noordmans, *Geestelijke perspectieven* ('Praedestinatie'), 11: 'Bij Jezus zien we (...) een voorkeur voor zondaren'. Waarschijnlijk laat zich hier beide malen invloed van Kohlbrugge gelden.

¹⁵ Zwanzig, 219 - Tw. 1-2, 409 -

¹⁶ In de Duitse tekst staat: 'welche Gott sich auserwählt', hetgeen taalkundig ook - met de uitgevers van de *Twaalfstallen* - weer te geven is als: 'die God Zich uitverkoren heeft'. De context maakt het echter waarschijnlijk dat de tegenwoordige tijd is bedoeld. Even tevoren drukt Kohlbrugge zich immers eveneens in het praesens uit: 'Gott wählt sich das Schwache (...); und diese seine Auswahl, wie er sich auserwählt, wird er nach seinem Vorhaben handhaben' (219).

¹⁷ Zwanzig, 220 - Tw. 1-2, 409v. - Vgl. *Die Lehre*, Fr. 301: 'Ik wil met Mijn genade onafhankelijk blijven, zodat een mens, wanneer hij genade wil, ook te erkennen heeft dat het genade is. Hij kome dus niet met de zelfaanmatiging alsof ik hem iets verschuldigd was, noch met werk alsof hij het Mij kon vergelden'. In deze samenhang kan Kohlbrugge elders benadrukken dat Gods verkiezende liefde tot het 'mindere' ook bij ons teweeg brengt, dat wij 'van harte ons naar deze wet gedragen zullen, om de zwakke en voor niets geachte te dienen in de liefde van Christus' (*Die Lehre*, Fr. 300). Wie zich door Gods vrijwillige liefde verkoren weet, kan 'niet ophouden zijn naaste lief te hebben, al wordt hij ook door hem doodgeslagen. Het gaat hem om één ding: u, mijn naaste, al zijt gij ook nog zo verkeerd, u wil ik behouden, u niet loslaten, opdat gij voor Christus moogt gewonnen worden' (*A. Z.* 7, 312 [58]).

wordt gedacht van menselijke gewilligheid en medewerking. Heel de zaak van het heil, 'de ganse raad Gods' tot onze zaligheid, kenschetst hij in één woord als genade. 'Niet genade in die zin, dat wij nog in staat zouden zijn iets naast deze genade te doen, maar zulk een genade die ons uitsluit, die al onze werken, al het doen van de mens, ook al zijn wijsheid, geschiktheid en deugd uitsluit, zodat de genade het alleen gedaan zal hebben'⁵. Kohlbrugge leest dus in Gods vrijmacht niet alleen het primaat van de genade af, maar niet minder de exclusiviteit ervan. Wanneer het schepsel deze soevereiniteit niet erkent, en 'zich naast God opstelt met de aanmatiging, waar God de eerste is, (zelf) de tweede te willen zijn (...), daar onttrekt hij zich terstond aan het heil van de heerlijkheid Gods'⁶. Wie Gods voorbeschikking verwerpt, 'komt tot zulke domheden, dat hij meent iets te kunnen, willen en moeten'⁷. Het motief achter deze kritische uitlatingen is echter zijn overtuiging, dat in deze volstreekte vrijmacht van Gods genade nu juist heel 'het geluk' van Gods kinderen gelegen is ⁸. 'In de levende en vrijmachtige God heeft men al zijn welgevallen, zijn één en al, zijn zilver en goud, zijn heil, eer en leven, een rijk erfdeel'⁹. Door Zijn raadsbesluit worden wij diep getroost ¹⁰.

Dit brengt ons op de tweede karakteristiek van Kohlbrugge's soevereiniteitsverstaan. Hij verzet zich niet alleen tegen een remonstrantiserende afzwakking van Gods vrijmacht, maar evenzeer tegen een speculatieve verabsolutering ervan. Hij wil haar in directe samenhang met Gods liefde en Zijn genadehart houden. Het frappeert dat hij in zijn omschrijving die wij releveerden, op de zinsnede dat God kan doen wat Hij wil, ogenblikkelijk laat volgen: 'Wil Hij dus Zijn goedheid op iemand laten dalen (...)'. Juist als de soevereine is God 'de bron van alle goeds'. Geven is de eigenlijke aard van deze soevereiniteit. God 'vordert niets en geeft alles, Hij geeft Zichzelf' ¹¹. Op een niet mis te verstane manier houdt Kohlbrugge Gods soevereiniteit dus ver uit de buurt van een onpersoonlijk absolutisme. Zij is niet de vrijmacht van het onverbidde-lijke lot, maar de overmacht van de goedgeefse God.

Gods voorkeur

Kohlbrugge hoort in de verkiezing het hart van Gods genade kloppen. Gods voorbeschikking vormt voor hem geen grillige willekeur, maar Zijn vrijwillige voorkeur voor het minste en geringste. Zij draagt de trekken van vaderlijke deernis

⁵ *Zwanzig*, 289 [46] - *Tw.* 1-2, 515 - . Vgl. *Licht* 5, 64 [48] - *Tw.* 5-6, 343v. - : 'Ik zeg dat de genade het alleen doet (...), want zouden wij het doen met behulp van de genade, dan waren wij groter dan de genade; immers degene die geholpen wordt is groter dan degene die slechts helpt. Nu is omgekeerd de genade alleen groot, en wij zijn niets'. Treffende overeenstemming met Kohlbrugge's gedachten vindt men in J. Wichelhaus, *Academische Vorlesungen über biblische Dogmatik*, 147-156.

⁶ *Römer* 7, 50. Vgl. Kohlbrugge's opmerking in *Briefe-Wichelhaus*, 95 [51]: 'Gods soevereiniteit wordt niet erkend, en wanneer dat niet gebeurt, meent de mens toch steeds dat God te allen tijde voor hem gereed moet staan omdat Hij nu eenmaal genadig is en de mens toch iets te zeggen heeft en mee moet regeren. Daar komt dan steeds de eigenliefde te voorschijn, en daar wil men God, hemel en aarde in elkaar dwingen [hinein zwingen]; maar dat breekt in tweeën. God is in de hemel, en wij zijn stof; laat ons Hem dankzeggen!'

⁷ *Briefe-Wichelhaus*, 106 [51].

⁸ *Römer* 7, 50.

⁹ *Lobet* 1, 34 [63].

¹⁰ *Ib.*

¹¹ *S. A.* 9, 292.

en zij voltrekt zich als een omzien naar het zwakke en achteruit gezette¹². W. Kreck brengt Kohlbrugge's positie trefzeker op formule, door te stellen dat hij 'nicht eine besondere sittliche und religiöse Qualität bei den Auserwählten voraussetzt, sondern im Gegenteil, gerade das Fehlen einer solchen Qualität und den bewussten Verzicht auf sie, dasz also Gottes Gnadenwahl sozusagen im umgekehrten Verhältnis zu des Menschen Verdienst steht'¹³. De keerzijde van deze specifieke voorkeur is volgens Kohlbrugge, dat God voorbijgaat aan mensen die de pretentie voeren, zich te kunnen verheffen boven anderen. God haat deze zelfverheffing¹⁴. Kohlbrugge leest dit af uit Maleachi 1:2,3: "Jakob heb Ik liefgehad en Ezau heb Ik gehaat"¹⁵.

De toepassing die hij van dit niet zelden in deterministische zin geduide Schriftwoord maakt, is verrassend. Hij hoort er pertinent geen noodlotsbericht in, maar veeleer een appèl. Het treffende is namelijk dat hij niet stellerwijs verklaart dat aan het voornemen van God nu eenmaal niet te tornen valt, maar in de aanvoegende wijs de oproep laat uitgaan om onder Gods voornemen te buigen. Meent men in het heil te delen, 'zo diene men de mindere [dem Kleinern], dan zal men doen wat God wil. Wat zeg ik? Zo buige men zich onder Zijn voornemen en houde men op, de meerdere [Gröszere] te willen zijn, zo één te willen zijn die aanspraken op Gods genade en erbarmen zou hebben, omdat men zo veel gewerkt, omdat men dit en dat ervaren, doorgemaakt, geleden, gestreden, omdat men dit en dat van God verkregen heeft waarvan de goede buurman [der gute Nebenmann] niets weet. Want daarmee betoont men zich als een Ezau, die in de steenrotsen woont en uit de hoogte [hochnäsigt] neerziet op die Jakob die niet zo goed vooruitkomt. Hoe kan men hierbij een kind der belofte zijn? Wil men de meerdere zijn, zo zij men zo klein als de mindere, zo houde men zich bij zulken die God Zich uitverkiest¹⁶, dat is bij diegenen die niets zijn, ook niets zijn willen; want daar is het ware Israël, dat zijn de kinderen der belofte; en zo ziet men dat Gods Woord wel Gods Woord blijft'¹⁷.

Naast het appellerende van Kohlbrugge's omgaan met de verkiezing treft ons de tegenwoordige tijd waarin hij haar plaatst. Wij komen hierop nog terug; maar signaleren op voorhand dat in zijn spreekwijze een indicatie valt te bespeuren van

¹² Zwanzig, 219 [46] - Tw. 1-2, 409 -

¹³ Kreck, o.c., 173.

¹⁴ Treffend wordt deze gedachte verwoord door J. Koopmans, *Onder het Woord* ('Praedestinatatie en noodlot'), 152: 'De verkiezing is een voorkeur voor sommigen dergenen, over wie de voorzienigheid Gods loopt, en het Evangelie van Jezus Christus is daar, om ons te tonen, wie die voorkeur genieten: de zondaren, die de rechtvaardiging behoeven, boven de Farizeeërs, die hun gerechtigheid zelf bij zich hebben'. Zo ook O. Noordmans, *Geestelijke perspectieven* ('Praedestinatatie'), 11: 'Bij Jezus zien we (...) een voorkeur voor zondaren'. Waarschijnlijk laat zich hier beide malen invloed van Kohlbrugge gelden.

¹⁵ Zwanzig, 219 - Tw. 1-2, 409 -

¹⁶ In de Duitse tekst staat: 'welche Gott sich auserwählt', hetgeen taalkundig ook - met de uitgevers van de *Twaalfstallen* - weer te geven is als: 'die God Zich uitverkoren heeft'. De context maakt het echter waarschijnlijk dat de tegenwoordige tijd is bedoeld. Even tevoren drukt Kohlbrugge zich immers eveneens in het praesens uit: 'Gott wählt sich das Schwache (...); und diese seine Auswahl, wie er sich auserwählt, wird er nach seinem Vorhaben handhaben' (219).

¹⁷ Zwanzig, 220 - Tw. 1-2, 409v. - Vgl. *Die Lehre*, Fr. 301: 'Ik wil met Mijn genade onafhankelijk blijven, zodat een mens, wanneer hij genade wil, ook te erkennen heeft dat het genade is. Hij kome dus niet met de zelfaanmatiging alsof Ik hem iets verschuldigd was, noch met werk alsof hij het Mij kon vergelden'. In deze samenhang kan Kohlbrugge elders benadrukken dat Gods verkiezende liefde tot het 'mindere' ook bij ons teweeg brengt, dat wij 'van harte ons naar deze wet gedragen zullen, om de zwakke en voor niets geachte te dienen in de liefde van Christus' (*Die Lehre*, Fr. 300). Wie zich door Gods vrijwillige liefde verkoren weet, kan 'niet ophouden zijn naaste lief te hebben, al wordt hij ook door hem doodgeslagen. Het gaat hem om één ding: u, mijn naaste, al zijt gij ook nog zo verkeerd, u wil ik behouden, u niet loslaten, opdat gij voor Christus moogt gewonnen worden' (*A. Z.* 7, 312 [58]).

een onmiskenbaar actualiserende tendens. Dat het voornemen-van-eeuwigheid in het heden tot openbaring komt, is een notie die veel gewicht ontvangt. Gods eeuwige raad blokkeert voor hem het beslissende karakter van de prediking in genen dele. In volle ernst roept hij op, om onder het gepredikte, geopenbaarde voornemen zich van de Ezausaard te bekeren en zich in de Jakobsgestalte gewonnen te geven. Degenen die heden belijden een Jakob - de mindere - te zijn, die zijn de verkorenen¹⁸.

Nu is Kohlbrugge zeer wel op de hoogte van het verzet tegen deze vrijmachtige voorkeur van God, Die verkiest 'wat niets' is en 'laat varen' wat iets is¹⁹. De mens acht dit onbillijk. Kohlbrugge's repliek is opmerkelijk. Inderdaad - zegt hij - kan deze eigenaardige voorkeur 'onrechtvaardig schijnen, zo oppervlakkig beschouwd'. Bij nader toezien is er echter van onrechtvaardigheid of willekeur geen sprake. Die suggestie dat God onrecht zou doen komt voort uit de oppervlakkige beschouwing, dat er na de zondeval nog mensen zouden zijn met kwaliteiten, op grond waarvan zij voor Gods verkiezing in aanmerking komen. Maar dat is een fictie. Naar Gods oordeel is er niet één. 'Hij, de eeuwige God, zag de mensen aan, zoals zij geheel van Hem afgefallen [abgekomen] waren. Daar was voor de mensen geen denken aan, zich met werken tot God omhoog te helpen; want wat zouden zij werken die in de dood lagen, die in en op zichzelf niet deugden?'²⁰ Naar deze verloren mensen gaat Gods vrijmachtige, genadige liefde uit. Dat was Zijn wil. En deze wil, 'volgens welke Hij bij Zichzelf besloten heeft, zalig te maken', heeft Hij ons bekend gemaakt; een wil, 'die daarin bestaat, dat Hij goddelozen rechtvaardig spreekt, die in Hem geloven'²¹. Heel de ergernis aan Gods voorkeur komt daaruit voort, dat men God in deze vrijwillige gezindheid om het goddeloze te rechtvaardigen, niet bijvalt. Zolang de mens in de waan verkeert geen goddeloze te zijn, is hij niet van genade gediend en wil hij God op enigerlei wijze tegemoetkomen. Maar dan laat God hem 'varen'. Want Hij gaat strikt te werk naar Zijn voornemen, volgens welk voornemen 'Hij datgene roept wat niets is en (...) Zich verkiest wat niets is'²². Op deze wijze realiseert zich Gods eeuwige voornemen: in de actuele roeping en verkiezing - Kohlbrugge gebruikt hier beide termen dunkt ons als synoniemen - van wat niets is. Het is duidelijk dat de mens hier opgeroepen wordt, zich onder Gods vrijmachtig genadebetoon te verootmoedigen. De deemoed, die alle echte geloof eigen is, krijgt hier een radicale verdieping.

Wanneer Kohlbrugge vervolgens invult wat er in dit verkiezend roepen plaatsvindt, blijkt dit niets anders te zijn dan de rechtvaardiging van de goddeloze. God erbarmt zich over de reddelose uit pure genade, zonder iets van menselijke daad, deugd en gerechtigheid in aanmerking te nemen²³. In Gods raad 'werd alles opgesteld volgens de Wet van de Geest, dat een mensenkind, een zondaar, overeen-

¹⁸ Het getuigt van een zeer gebrekkig inzicht in Kohlbrugge's theologie, wanneer K. Dijk, *Van eeuwigheid verkoren*, 150, Kohlbrugge het verwijt maakt dat o.i.v. diens verkiezingsleer het kwaad van de lijdelijkheid is gevoed. In zijn *Om 't eeuwig welbehagen*, 474, drukt Dijk zich voorzichtiger uit. Vgl. D. Kalmijn, 'Kohlbrugge en Capadose', in W. Aalders en D. van Heyst, *Hermann Friedrich Kohlbrugge*, 148: 'Te veel nadruk legt hij (sc. Kohlbrugge) op 's mensen persoonlijke verantwoordelijkheid, om van een aanprijzen van lijdelijkheidsvroomheid verdacht te kunnen worden'. Vgl. ook B. Loonstra, 'Het Verbond der verlossing en onze heilszekerheid', in *Th. Ref.* XXXIV (1991) 325.

¹⁹ *Zwanzig*, 222 - *Tw. 1-2*, 411 -

²⁰ *Id.*, 223 - *Tw. 1-2*, 412v. -

²¹ *Id.*, 222 - *Tw. 1-2*, 411v. -

²² *Ib.* - *Tw. 1-2*, 412 - . Vgl. *Predigten auf Himmelfahrtstag*, 13 [50].

²³ *Id.*, 222f. - *Tw. 1-2*, *ib.* -

komstig de Wet zou worden gesteld, en werd al het streven van een mensenkind om zichzelf overeenkomstig de Wet te maken of te houden, overbodig gemaakt; en dit niet alleen, maar (dit streven werd) verklaard als tegenstreven tegen de raad van God²⁴. De passage loopt dan uit op de nodiging tot het geloof in Christus, overgeleverd om onze zonden, opgewekt tot onze rechtvaardiging. 'In Hem alleen is alle heil, gerechtigheid en zaligheid (...). Hem geloofd, Gode geloofd, zoals Hij goddelozen voor Zich in gerechtigheid stelt. Zo is de raad van Zijn wil naar welke Hij heeft zaliggemaakt'²⁵. Waar ons dit licht opgaat, verbleekt ieder protest. Verzet maakt plaats voor aanbidding. 'Wanneer God zulk een raad heeft opgevat, dat Hij Zich alleen over de ellendigen, dat Hij Zich over de zondaren ontfermt, over verlorenen, over hen die niets zijn; wanneer dat Zijn wil is: zo zij deze Zijn wil hoog geprezen [so lebe hoch dieser sein Wille]. Laten wij maar ellendigen, armen, verlorenen zijn, die bij God niets te roemen hebben; buigen wij ons onder een heilsverordening naar welke wij niet als godzaligen, maar als goddelozen, niet als lieden die iets zijn, maar die niets zijn, niet als christenmensen [Christianer] of vrome Joden, maar als heidenen begenadigd worden, en wij zullen wel geen tegenwerpingen hebben tegen een wil die zich alleen over zulken ontfermt'²⁶. In dezelfde richting gaan Kohlbrugge's gedachten in zijn *Erläuternde Fragen*. De 'eeuwige vrije genade-verkiezing' leert ons 'in welke stand wij ons ten opzichte van God bevinden', opdat wij ons in de handen van onze soevereine God werpen, met de bede: "Bekeer mij, zo zal ik bekeerd zijn", en opdat wij 'alle aanmatiging der eigengerechtigheid afleggen' en een vaste grond hebben in de aanvechting²⁷.

Het is duidelijk dat Graafland met recht poneert, dat de structuur van Kohlbrugge's rechtvaardigingsleer bepalend is voor zijn omgaan met de verkiezingsleer²⁸. Evenals in zijn rechtvaardigingsleer wil hij in de prediking van Gods welbehagen het geloof exclusief op de genade in Christus gronden. Dit welbehagen vormt niets anders dan de articulatie van Gods aan al het onze voorafgaande genade, waardoor de zondaar wordt gerechtvaardigd om niet. Met Kreck is te zeggen: 'Er (sc. Kohlbrügge) will die ganze Sache unsrer Seligkeit uns aus der Hand nehmen, wenn er auf den vor der Zeit liegenden Vorsatz Gottes hinweist'²⁹.

Universele Schriftwoorden

Het is interessant om te horen hoe Kohlbrugge omgaat met het paulinische woord, dat God wil dat alle mensen zalig worden³⁰. Men zou - schrijft hij - de vraag kunnen opperen, hoe Paulus' uitspraak valt te rijmen met wat hij leert over de eeuwige verkiezing en verwerping³¹. Uit Kohlbrugge's antwoord op deze kwestie komt aan het licht, hoe wars hij is van een solutie waarin het "allen" wordt afgezwakt door de verwijzing naar Gods dubbelbesluit. Onthullend is dat hij in dit verband opmerkt, dat

²⁴ Id., 223 - *Tw. 1-2*, ib: -

²⁵ Id., 224 - *Tw. 1-2*, 413 -

²⁶ Ib. - *Tw. 1-2*, 414 - Vgl. *Matthäus 1*, 119.

²⁷ *Erläuternde*, 48.

²⁸ C. Graafland, o.c., 404.

²⁹ W. Kreck, o.c., 171.

³⁰ 1 Tim. 2:4.

³¹ Bij hoge uitzondering maakt Kohlbrugge hier melding van de *praedestinatio gemina*. Men lette erop dat hij dit niet direct, maar indirect doet, via een door anderen opgeworpen vraag.

de rede ['Vernunft'] alles op de spits pleegt te drijven. Hij stelt daar tegenover dat 'dan de Waarheid Gods óók alles op de spits drijft, om het verstand te schande te maken'³², namelijk door het "allen" zo te beklemtonen. Kohlbrugge weigert om aan de rationele vragen tegemoet te komen. Zijn antwoord is niet dat het paulinische "allen" moet worden betrokken op alle mensen minus de verworpenen, maar hij geeft de kwestie een existentiële wending, door te stellen: het zijn al degenen die zich onder Gods vrijmachtig erbarmen verootmoedigen. Die pretenties hebben, plaatsen zich erbuiten³³.

In dezelfde richting wijst zijn aantekening op 1 Timotheüs 2:1-6³⁴. De mens - zegt hij daar - wil dat alleen die zalig worden die hij het waard acht. Maar 'God wil - dit is Zijn absolute wil - dat alle mensen zalig worden (...). Onder alle mensen verstaan wij allerlei mensen, van welke staat ook; zelfs de allerverdorvenste, allerergste, allersnoodste'. Zo is dit "allerlei" tot 'troost des levens'. Kohlbrugge leest het woord "allen" dus niet als telwoord, maar als troostwoord, bestemd voor hen die geen kwaliteiten hebben en bijgevolg van Gods heilswil ophoren. Maar het is meteen ook een kritisch woord. Op een specifieke manier rekent Kohlbrugge af met de opvatting dat 'alle mensen hoofd voor hoofd' zouden zijn bedoeld. Zij die dit voorstaan 'doen dat om hun vrije wil door te drijven, en maken Gods wil afhankelijk van 's mensen willen of niet-willen'³⁵. Wat ons opnieuw treft, is het feit dat hij ook ditmaal geen dogmatische motivatie van zijn bezwaar biedt, maar een existentiële invalshoek kiest. Wie van mening is dat Gods wereldwijde heilswil op het complement van eigen gewilligheid wacht, ontgaat de troost. Getroost zijn alleen zij die puur van Gods gewilligheid leven. 'Deze wil wordt ons bekend gemaakt opdat wij een grond en een belofte voor ons gebed, en een goede hoop op verhooring hebben'³⁶. Dat God de zaligheid van alle mensen wil, 'is duidelijk, want er is één God'. Er is 'geen bijzondere God voor (...) bijzondere mensen', maar één God voor 'alle individuen', en één Middelaar Gods en der mensen, 'dat is: der mensen in het algemeen, wie zij ook zijn, hoe goddeloos ook'³⁷.

Kohlbrugge's gebruik van de woorden "allen" en "algemeen" heeft dus een existentiële spits. Het is enerzijds tot troost, namelijk voor die mensen die iedere aanmatiging verliezen. Het is anderzijds geladen met kritiek, namelijk aan het adres van hen die zich verbeelden iets bijzonders te zijn³⁸.

³² Licht 11, 18 [50] - Tw. 11-12, 198 -

³³ Ib. - Tw., ib. -. Vgl. Johannes 3, 51 [48], waar Kohlbrugge op de vraag of Christus een 'algemene' - d.i. in dit verband een universalistische - genade heeft geleerd, antwoordt: 'In geen geval (...). Maar waarom hierover getwist, of hier (sc. Joh. 3:16) algemene of bijzondere genade is bedoeld (...). Het gaat om de toepassing op zichzelf. Daarop komt het aan, of men zich met de wereld op één hoop wil laten werpen door de Heere, zodat men in waarheid belijdt dat het vrije, onverdiende genade is'.

³⁴ Tw. 11-12, 211 - geen Duitse tekst -

³⁵ Ib. Vgl. Erläuternde, 46, en inz. Johannes 3, 51 [48], waar Kohlbrugge's gedachten n.a.v. Joh. 3:16 in dezelfde trant verlopen. Wie uit de Schriftwoorden van universele aard een 'schild' maakt om zijn vrije wil - 'die toch slaafs is' - te verdedigen, moet weten dat geschreven staat, dat er zovelen geloofden als tot het eeuwige leven verordineerd waren. Mogelijk reageert Kohlbrugge op het zogenoemde hypothetisch universalisme van de Saumurse school, waaraan de namen van Camero en Amyraut verbonden zijn (zie C. Graafland, o.c., 182, 192).

³⁶ Ib.

³⁷ Id., 211v.

³⁸ Vgl. Erläuternde, 46f.: dat God wil dat alle mensen zalig worden, 'staat geschreven om de aanmatiging te niet te doen, waarmee men zich op de verkiezing Gods verheft (...)'.
528

Een spanning

Er bevindt zich in Kohlbrugge's vertolking van de verkiezing een spanning, die tot nog toe wel niet verborgen kon blijven, maar waaraan wij toch geen expliciete aandacht schonken. Het is zaak er ons thans rekenschap van te geven. De spanning die wij op het oog hebben is die tussen Gods onafhankelijke vrijmacht en de exclusieve voorkeur die deze soevereine God blijkbaar heeft voor een gekwalificeerd soort mensen, namelijk voor degenen die onder Zijn soevereiniteit buigen. Op de vraag of alle mensen de genade deelachtig worden, antwoordt hij: 'Nee, maar alleen diegenen die zich aan het eeuwig voornemen naar hetwelk God Zich tot zaligheid verkiest, van harte onderwerpen'³⁹. Op een andere plaats veroorlooft hij zich de uitdrukking, dat God diegene verkiest 'van wie Hij weet: Deze zal het maal goed smaken aan Mijn tafel. Hij verkiest de hongerigen en dorstigen'⁴⁰. De vraag laat zich niet onderdrukken of Kohlbrugge op deze manier zijn uitgangspunt in de volstreekte onafhankelijkheid van de verkiezende God wel trouw blijft. Ontvangen de gestalten van honger, dorst en ootmoedige onderwerping niet het gewicht van voorwaardelijke, verdienstelijke kwaliteiten, die de grond van de verkiezing verleggen van God naar de mens, en Zijn vrijmacht in discredit brengen?

Naar onze gedachte is deze vraag ontkennend te beantwoorden. Kohlbrugge verklaart immers nergens dat Gods genadige voornemen (mede) zijn grond vindt in wat de mens eigener beweging opbrengt. Uit heel zijn oeuvre wordt veeleer duidelijk dat alle geloof, inclusief honger, dorst en deemoed, een creatie is van Woord en Geest. God verkiest niet *om* het geloof, maar *tot* het geloof. Het geloof is niet het motief, maar de vrucht van de verkiezing. Nadrukkelijk wijst Kohlbrugge immers de 'conditionele verkiezing' af⁴¹. Maar evenzeer is hij ervan overtuigd, dat dit geloofseffect van de verkiezing onder en door de prediking tot stand komt. En deze totstandkoming geschiedt niet mechanisch, evenmin willekeurig, maar op de wijze van aanzoek en oproep. Gods eeuwige verkiezing wil Kohlbrugge niet los zien van, maar strak verbonden houden met de werving die heden in de prediking plaatsvindt. Hij doet geen poging om het geheimenis van eeuwigheid en tijd rationeel doorzichtig te maken. Liever maakt hij het eeuwig geheimenis heden bekend.

Wij moeten op deze plaats nader ingaan op een karakteristiek moment in Kohlbrugge's verkiezingsleer dat wij al releveerden. Het is ons opgevallen dat hij over Gods verkiezen graag spreekt in de tegenwoordige tijd. Wij beweren hiermee niet dat hij het perfectum van het voor-nemen zou miskennen, laat staan ontkennen. Uitdrukkelijk kan hij gewag maken van Gods vrije ontferming waarmee Hij 'voor de grondlegging der wereld in Christus Jezus een zeker aantal mensen heeft uitverkoren ten eeuwiggen leven'⁴². Wij willen alleen aanduiden dat dit apriori van de verkiezing

³⁹ *Die Lehre*, Fr. 298. Vgl. *Licht 11*, 18 [50] - *Tw. 11-12*, 198 -

⁴⁰ *SA 23*, 133 [74]. Ten onrechte citeert W. Kreck, o.c., 174, in dit kader een passage uit Kohlbrugge's preek over Joh. 3:18-21: 'In de hemel is het oordeel reeds over een ieder voltrokken. God ziet wel vooruit wat de mens gedaan zal hebben. Daarboven heet het: "Heeft hij geloofd in de naam van Jezus?" En is het antwoord: "Ja", zo volgt er dadelijk op: "Dan is hij zalig" (*Johannes 3*, 92). Kreck laat na, de voorafgaande zin te vermelden: 'God slaapt niet tot op de dag des oordeels'. Kohlbrugge heeft dus niet het oog op Gods verkiezend voornemen, maar op Zijn eindoordeel, waarvan Hij heden reeds weet heeft.

⁴¹ *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 30. Vgl. de biografische mededeling in E. Gewin, *In den Réveilkring*, 13.

⁴² *Heidelberger*, 306 [71] - *A. Z. 6*, 321 -. Vgl. *Briefe-Wichelhaus*, 69: 'God zal wel verzamelen wat bij Hem verkoren is. *Experientia me docuit* (de ervaring heeft het mij geleerd)'.

bij Kohlbrugge nooit functioneert in de zin van een causaal denkprincipe vanwaaruit geloof en ongeloof deterministisch te verklaren zouden zijn, maar veeleer als de articulatie van Gods onvoorwaardelijke en onaantastbare genade. Het voor alle tijden gemaakte raadsbesluit onderstreept te meer de betrouwbaarheid van God met Wie wij heden van doen hebben. Zo zegt hij, dat Gods kinderen in de aanvechting hierdoor worden getroost, 'dat zij een genadige God in de hemel hebben', Die om Christus' wil hun verzoende Vader is. Ter nadere kenschetsing van deze God Die zij heden hebben, wijst Kohlbrugge dan op de eeuwigheidsdimensie, door eraan toe te voegen, dat Hij een Vader is Die hen 'tevorens gekend en liefgehad heeft en naar Zijn genadige voorkennis en voornemen uitverkoren heeft. Zo ligt dan de grond van onze zaligheid in een eeuwigheid zonder begin, in het eeuwige raadsbesluit van God, en deze raad zal bestaan'⁴³. Naar ons besef klinkt in dit zinsverband door dat Kohlbrugge het voortijdelijke eeuwigheidskarakter van Gods raadsbesluit weliswaar ten volle honoreert, maar dat hij het toch vooral verstaan wil hebben als de kwalificatie van de pure gratuiteit van die God met Wie wij heden van doen hebben.

Het is deze visie die ten grondslag ligt aan zijn ongereserveerde verkondiging van de genade. Onbevangen spreekt hij op een nieuwjaarsmorgen de wens uit, dat God, 'Die er zovelen heeft opgeschreven in Zijn Levensboek', er nog velen bij zal schrijven⁴⁴. Niet het statische begrip verkiezing beheerst zijn prediking, maar het dynamisch verkiezend handelen van de ontfermende God⁴⁵. Daarom heeft hij er ook geen moeite mee om tijdens de verkondiging van deze verkiezende God de gemeente op te roepen, zich onder Hem te buigen. Wanneer hij verzekert dat Gods voorkeur uitgaat naar wie niets is, behelst dit een appel aan de mens, om zijn schamelheid ten overstaan van Gods vrijmachtige genade te erkennen. Nergens komt deze verkiezingsprediking het fatalisme in het gevele. Kohlbrugge weet dat hij over Gods vrijmacht niet behoeft te speculeren, maar dat hij Diens vrijmachtige genade tegenwoordig mag stellen. Dit besef geeft aan zijn prediking die eigenaardige beweeglijkheid, waarin zowel de strikte vrijheid als de onmiskenbare voorkeur van Gods verkiezend handelen worden vertolkt. Hij verwacht zich niet in de cirkelgang dat God zou verkiezen *tot* geloof en tevens *om* geloof, maar bedient het Woord van de Verkiezende dusdanig, dat juist aan Gods verkondigde vrijmacht de geloofsdeemoed ontspringt. Onder dit gepredikte welbehagen behoeft de oproep tot gelovige erkenning ervan niet te verdampen onder de hoge druk van het in de eeuwigheid gevallen besluit, maar kan de werving ongehinderd plaatsvinden. Geen moment ontstaat de verlamrende indruk dat de zaak van de verkiezing nu eenmaal is beslist en dat er daarom heden niets meer gebeurt. Maar evenmin wekt Kohlbrugge de indruk dat Gods beslissing nu alleen nog wacht op onze bijdrage. God verlangt geen bijdrage, maar bijval. Deze bijval betekent niets anders dan het geloof dat er niets bij te dragen is; een bijval die onder het Woord wordt verwekt. Juist dit besef dat het genade is om genade te aanvaarden⁴⁶, maakt hem tot de genade-uitdeler die hij is. Zo is de spanning die Kohlbrugge's vertolking van de verkiezende God typeert, veeleer bevrijdend dan beklemmend.

⁴³ *Petrus I*, 4 ['51].

⁴⁴ *S. A. 21*, 1 ['56].

⁴⁵ Typerend is Kohlbrugge's antwoord op de vraag of de mens kan zalig worden als hij wil: 'Nee, dat hangt af van Gods wil en ontferming' (*Erläuternde*, 46). Hij verwijst niet naar het verkiezingsbesluit, maar naar Gods ontfermende wil.

⁴⁶ Wij ontlenen deze formulering aan A.A. van Ruler, *Theologisch Werk II*, 214: 'Wie zou (...) de Dordtse Leerregels willen inkorten tot op de these, dat het genade is, genade te ontvangen? De bruid in Dordt zei, dat het genade is, de genade te aanvaarden - dat is even dieper!' Vgl. C. Graafland, 'De genadeleer van Dordt', in *Th. Ref.* XXIV (1981) 36v.

De kennis aan de verkiezing

Bij herhaling legt Kohlbrugge aan de gemeente de vraag voor, hoe men weten kan of men uitverkoren is. Hoewel hij deze vraag doorgaans in nagenoeg dezelfde bewoordingen formuleert, bedoelt hij er niet steeds hetzelfde mee. Het komt ons voor dat een drietal aspecten zijn te onderscheiden: het karakter, de grond en de bron van deze kennis.

Het karakter

Een typerend antwoord op de vraag, hoe men van zichzelf kan weten, uitverkoren te zijn, is het volgende: 'De tollenaar stond van verre'⁴⁷. Kennelijk wil hij zeggen: zó weet men het, - als een van verre staande smekeling. Wat bedoelt hij daarmee nu precies? Naar ons besef heeft men er niet het advies in te beluisteren, om in eigen boetvaardigheid de zekerheid van onze verkiezing af te lezen. Het is weinig in Kohlbrugge's geest om de tollenaarsgestalte te verwarren met de zelfverzekerdheid van de farizeeër! Het gaat hem hier trouwens niet om de herkomst, maar om de aard van de verkiezingszekerheid. Deze aard vormt het tegendeel van zelfverzekerdheid. Kohlbrugge's bedoeling bevat dunkt ons een kritisch correctief. Wat hij zeggen wil, is dat men niet zo rechtstreeks naar zijn verkorenheid moet vragen, maar liever moet staan op de plaats van verlorenheid, zoals de tollenaar die op genade aangewezen was. De vraagsteller wordt in zekere zin teruggewezen. De kennis aan de verkiezing wordt gedragen door de bede om genade. Elders verklaart hij dat slechts hij Gods soevereiniteit kan geloven, die wegzinkt voor Gods Wet, zich schuldig weet aan de overtreding van al Zijn geboden en schuilt in Gods ontferming over het verlorene ⁴⁸.

Het moet ons niet ontgaan dat de tollenaar uit de gelijkenis volgens Lukas 18 niet als een uitverkorene, maar als een gerechtvaardigde naar zijn huis ging. Kohlbrugge echter legt het verband met de verkiezing. Dat kan hij doen, omdat, zoals C. Graafland heeft geponereerd, het karakter van zijn verkiezingsleer structureel door de rechtvaardigingsleer wordt gestempeld ⁴⁹. Bij uitstek geldt dit voor de aard van de kennis aan de verkiezing. Zoals het geloof in de rechtvaardigende God zich *per contraria* nochtans op genade verlaat, zo ook het geloof in de Verkiezende. Zoals de rechtvaardige tegelijk goddeloze is, zo is de verkorene in eigen oog verwerpelijk.

Wanneer Graafland stelt dat Kohlbrugge naar analogie van de these *simul iustus et peccator* komt tot een *simul electus et reprobatus* (tegelijk verkoren en verworpen), trekt hij de parallellie naar ons inzicht echter te ver door. Weliswaar kent Kohlbrugge de paradox: 'Die het zijn, die zijn het niet; en die het niet zijn, die zijn het'⁵⁰, maar dit niet-verkoren-zijn blijkt, naar het directe vervolg van de tekst, niet een gevoel van eeuwige verworpenheid te behelzen, maar het besef van verdoemelijkheid onder de Wet, dat gepaard gaat met een appèl op ['appeliren an'] Gods liefde in Christus alsook op het voornemen der genade ⁵¹. Stellig is het waar dat Kohlbrugge

⁴⁷ *Erläuternde*, 144.

⁴⁸ *Licht 11*, 18 ['501 - Tw. 11-12, 198 -

⁴⁹ Zie Graafland, *Van Calvijn tot Barth*, 404.

⁵⁰ *Sacharja 3*, 21 ['47].

⁵¹ *Id.*, 21f.

in dit verband soms tot drastische formuleringen komt. Dat doet hij bijvoorbeeld wanneer hij van de verkorenen verklaart, dat het er menigmaal zo kan uitzien, *alsof* God hen vanwege hun zonden had verworpen, 'ja, Hij moge hen naar Zijn gerechtigheid verworpen hebben, zodat zij in menig opzicht aan de satan (...) prijsgegeven zijn'⁵². De context wijst evenwel uit dat hij hier niet denkt aan de eeuwige verwerping, maar aan een tijdelijke verwerping, in de zin van een tuchtigende Godsverberging. Dit blijkt duidelijk wanneer hij schrijft, dat 'God wel weet te verkiezen wat Hij verworpen heeft, en te troosten wat Hij heeft moeten bedroeven'⁵³.

Men dient dus de paradox *simul electus et reprobatus* wel van uitleg te voorzien, wil zij geen misverstand wekken. Zij lijkt ons niet geschikt om Kohlbrugge's visie op het karakter van de verkiezingskennis te typeren. Het komt ons correcter voor om het te houden op de formule: tegelijk verkoren en verwerpelijk. Wanneer Kohlbrugge gewag maakt van een incidentele verwerping en een hernieuwde verkiezing, is er geen sprake van een *tegelijk*, maar van een *achtereenvolgens*. Dit neemt niet weg dat wij met Graafland ongetwijfeld mogen spreken van een analogie tussen Kohlbrugge's rechtvaardigingsleer en zijn verkiezingsleer. De kennis aan de verkiezing draagt evenzeer nochtans karakter als die aan de rechtvaardiging.

De grond

Volle ernst maakt Kohlbrugge met de paulinische notie dat God ons heeft verkoren *in Christus* ⁵⁴. Zowel het besluit als de uitwerking van de verkiezing gaan niet buiten Hem om. Graafland signaleert met recht dat Kohlbrugge vaak 'spreekt over de Vrederaad Gods (...), wanneer hij Gods heilrijke souvereiniteit in zijn genade door Jezus Christus wil beklemtonen'⁵⁵. Het initiatief ging in deze Vrederaad uit van de Vader. 'De Heere God, die Souverein, en dus vrij is in al zijn doen en laten, heeft uit eeuwige ontferming en barmhartigheid, met den Middelaar van God en menschen, den mensch Christus Jesus, zijnen Zoon, een Verbond gemaakt: dat is een nieuw Verbond, het Verbond des Vredes, waarvan de gronden en alle voorwaarden als volkomen uitgevoerd zijnde en uitgevoerd wordende, alleen en zuiver liggen aan de zijde Gods, in de genoegdoening en gerechtigheid Christi en in de heiligmaking des Geestes. In dit Verbond neemt de Heere alle zijne uitverkorenen in Christus mede op'⁵⁶. In de Vrederaad heeft de Vader de Zoon tot Hoofd en Heere van de gemeente gemaakt ⁵⁷. Duide-

⁵² Id., 18.

⁵³ Ib.

⁵⁴ Efeze 1:4. Overigens ontbreekt in Kohlbrugge's nalatenschap, voor zover ons bekend, helaas een preek over deze tekst.

⁵⁵ C. Graafland, o.c., 407. Zie voor het *pactum salutis* G.C. Berkouwer, *De verkiezing Gods*, 189. Berkouwer releveert twee motieven achter de leer van het verbond der verlossing - oftewel Vrederaad -, zoals die in de gereformeerde traditie is ontwikkeld. Het ene is de aandacht voor de onderschikking van de Zoon aan de Vader. Het andere, de interesse voor de 'plaats en functie' van de Zoon in het goddelijk verlossingswerk. Vooral 'wilde men in deze leer afwijzen de gedachte, dat de verkiezing geheel buiten Christus om ging en Hij alleen maar de uitvoerder was van een besluit, dat geheel buiten Hem om was gegaan'. Beide motieven vinden wij bij Kohlbrugge terug. Voor verdere literatuur verwijzen wij naar H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek III*, 194v.; J.J. van der Schuit, *Het verbond der verlossing*, inz. 20v.; J. van Genderen, *Verbond en verkiezing*, 54.; vooral B. Loonstra, *Verkiezing-verzoening-verbond*, inz. 19-184. Een (kritische) bespreking hiervan door W.J. van Asselt, 'Sleutelen aan het eeuwig pact', in *Wapenveld* 41 (1991) 79-82.

⁵⁶ *Leerrede H. Geest*, 21 [54]. Vgl. *Zwanzig* 36 [46] - *Tw.* 1-2, 166v. -

⁵⁷ *Licht* 5, 60f. [47] - *Tw.* 5-6, 170v. -

lijk laat Kohlbrugge dus het oorsprongskarakter van de Vader naar voren komen. Maar meteen ook valt het op, dat hij de hechte eenheid van de Vader en de Zoon articuleert. De gronden van het pact liggen immers 'aan de zijde Gods', te weten 'in de genoegdoening en gerechtigheid Christi'. Kohlbrugge aarzelt niet om de applicatieve component van het heil bij deze gronden te betrekken, wanneer hij toevoegt: 'en in de heiligmaking des Geestes'. Ofschoon hij de Vader in de Vrederaad als de initiatiefnemer aanmerkt, wil hij de Vader toch niet abstraheren van Christus (en de Geest). Daarvoor acht hij de eenheid kennelijk te onverbreekelijk. Helder komt deze notie ook aan het licht wanneer hij verklaart, dat God in de eeuwige Vrederaad Zijn trouw en waarheid in Christus' hand gaf, Hem die liet toestromen en geheel in Hem 'uitdrukte', zodat 'Christus louter trouw en waarheid Gods werd voor de verloren wereld'. 'En zo stroomt van Christus af naar de verloren wereld toe Gods trouw en waarheid, het eeuwige en zaligende van het ganse verbond des vredes en van alle heilsgoederen in dit verbond, dat de uitverkorenen toegezworen is'⁵⁸. Hieraan verbindt hij, dat 'daarom' de zekerheid van deze trouw en waarheid alleen te vinden is door op Christus te zien en bij 'Zijn geloof te volharden'⁵⁹.

Wat voorts opvalt in Kohlbrugge's gedachten over de Vrederaad, is dat hij haar weliswaar eeuwig noemt, maar toch weinig nadruk legt op het voortijdelijke karakter van deze eeuwigheidsdimensie. Bij "eeuwig" denkt hij ons inziens vooral in kwalitatieve zin aan de goddelijke geldigheid en stabiliteit ervan. Bij uitstek in zijn uitleg van de bekende bewijsplaats Zacharia 6:13 komt dit naar voren ⁶⁰. De raad des vredes "tussen die Beiden" betekent, 'dat de Vader en de Zoon voortdurend vrederaad houden, dat vrede gegeven wordt aan degene die in alle onvrede tot God roept om erbarmen, zodat hij eindelijk zingen kan (...): "Wij dan gerechtvaardigd uit het geloof, hebben vrede met God door onze Heere Jezus Christus". Zo is de raad des vredes. Zij zal voor eeuwig tussen de Vader en de Zoon zijn, zodat Dezen altijd louter gedachten des vredes koesteren, en vrede laten prediken aan de ellendigen (...)'⁶¹. Naast het actualiserende moment treedt opnieuw de eenheid van de Vader en de Zoon op de voorgrond.

Dat Christus voor Kohlbrugge niet slechts middel en uitvoerder van de verkiezing is, maar Zelf ook als subject bij de verkiezing betrokken is, blijkt uit de opmerking, dat God een welbehagen heeft 'in de keuze van Zijn Zoon, Die tot Zijn bruid verkiest die de bruid van de duivel was'⁶². Christus merkt hij ergens aan als 'de werkende oorzaak' van Gods heilswil ⁶³. Hij ziet in Hem de eeuwige grond van de verlossing gelegen: 'Waar ligt de grond? Gij, Christus, zijt eeuwig. Eeuwige, eeuwige liefde is het geweest, dat Hij voor ons een Rijk begonnen is dat Hij gegrondvest heeft in Zijn eigen bloed. Eeuwige, eeuwige liefde is het geweest, dat Hij ons heeft willen kennen toen wij Hem nog niet kenden, en dat Hij ons heeft willen opnemen in het Rijk Zijner ontferming, en ons daarin eeuwige heilsgoederen heeft toebereid'⁶⁴.

⁵⁸ *Sechs Predigten Hebr. 1*, 22 [49] - *Tw. 9-10*, 105 -

⁵⁹ *Ib.*

⁶⁰ "(...) en de raad des vredes zal tussen die Beiden wezen."

⁶¹ *Gottes Rat*, 25 [59].

⁶² *Die anvertrauten Pfunde*, 35 [50] - *Tw. 11-12*, 192 -

⁶³ *Auf dem Weg nach dem Himmel*, 40 [z.j.].

⁶⁴ *Der verheiszene Christus*, 83 [48] - *Tw. 7-8*, 119 -

Wat in dergelijke fragmenten tot uitdrukking komt, is dat Kohlbrugge, zoals Graafland zegt, 'in de praktijk van zijn prediking komt tot een voluit christologische invulling van de verkiezingsleer'⁶⁵. Hiermee is meteen het antwoord gevonden op de vraag, wat de grond is van de kennis aan de verkiezing. Deze grond is Christus. Juist vanwege de in de Vrederaad gelegde eeuwigheidsgrond onder Christus' Woord en werk, kan een mens zich zonder reserve aan Hem toevertrouwen als het om de verkiezingskennis gaat. In Hem vindt men de zekerheid te zijn verkoren. Zijn preek over 1 Tim. 2:5,6 legt hiervan een markant getuigenis af. Aangezien Christus het rantsoen voor allen is, is ook 'de meest verlorene hierbij ingesloten'⁶⁶. En omdat deze Middelaar 'vrede heeft gemaakt, als aller mensen Middelaar (...), is God nu Eén; dat betekent, aller arme zondaren genadige en verzoende God, dus ook uw God. De vrede is er, is gemaakt. Daartoe hebt gij niets bij te dragen (...). Van Gods zijde is Zijn gunst [Huld] u van harte gegund'⁶⁷. Kohlbrugge legt dan direct het verband met de Vrederaad: 'Want dat God u, heidenkind, genegen is, dat hebt gij te danken aan het verbond des vredes dat God gemaakt heeft met de enige Middelaar'⁶⁸. Wie zalig wil worden, die 'zie God in het hart, zoals Hij gedachten van vrede over u gehad heeft'. 'En als gij dan niet de vrede van God in u gewaarwordt, weet dat gij niet goed ziet, maar op uw werken ziet, en op uw zonden; zie nogmaals op deze ene God, op deze ene Middelaar, tot gij Hem recht in het oog hebt gevat; dan zijt gij gezond, rechtvaardig, heilig en zalig'⁶⁹.

Wanneer iemand wil weten of hij in het Boek des Levens opgeschreven staat, geeft Kohlbrugge hem deze raad: 'Vraag uzelf af: In Wiens naam ben ik gedoopt? (...) Laat uw eerste zorg zijn, Christus deelachtig te worden. Die is de Eerst-Uitverkorene. Hoor hem zeggen: "Wie tot Mij komt, zal ik geenszins uitwerpen". In Hem staat uw verkiezing vast, en van Hem staat geschreven: "Hij zal zich over Zijn ellendigen ontfermen", en: "Ik zal zien op de arme en verslagene van geest, die voor Mijn Woord beeft"⁷⁰. In dit Levensboek staat bovenaan 'de Mens Christus Jezus, mijn lieve Heiland, Borg en Voorspraak'⁷¹. Waarop men 'bij duizenden tegenwerpingen tegen Gods voorverordining' te letten heeft, is: op eigen verlorenheid, op Gods vrijmacht en op het bloed van het Lam, 'dat de zonde wegdraagt van ieder zonder onderscheid die zonde heeft'⁷². Model voor dit geloof staat het gedrag van de Kananese vrouw. In haar hulpgeroep ligt volgens Kohlbrugge dit uitgedrukt: 'Ik kan mij niet storen aan verwerping en verdoeming (...), ik kan hier naar niets anders vragen dan daarnaar, dat

⁶⁵ C. Graafland, o.c., 407.

⁶⁶ *Licht 11*, 27f. [50] - *Tw. 11-12*, 208 -

⁶⁷ *Id.*, 24f. - *Tw. 11-12*, 204v. -

⁶⁸ *Id.*, 25 - *Tw. 11-12*, 205 -

⁶⁹ *Id.*, 28 - *Tw. 11-12*, 208 -. Hoe kritisch Kohlbrugge staat tegenover een isolering van de praedestinatatie ten opzichte van Christus, blijkt uit het verslag dat W. de Clercq in zijn *Onuitgegeven Dagboek* biedt van een ontmoeting met Kohlbrugge, waarbij deze laatste opmerkt, hoe 'men in de 18e eeuw zeer fraai kon redeneren over de praedestinatatie, doch de kracht van het bloed van Christus geheel voorbij gezien werd, hoe altijd Christenen met een leerstuk boven alle anderen ingenomen zijn en dan dit overal in den Bijbel ontmoeten' (Aang. in J. van Lonkhuyzen, o.c., 131).

⁷⁰ *Erläuternde*, 49. Vgl. *id.*, 139, waar Kohlbrugge zegt dat de troost van de doop is, 'dat ik daarin op Gods koninklijke, vaderlijke en zaligmakende naam, ook in Zijn Levensboek ben ingeschreven'. Vgl. voor de notie van Christus als de Eerst-Verkorene, B. Loonstra, o.c., 36, 64, 126.

⁷¹ *Id.*, 139.

⁷² *Id.*, 49f.

ik in nood ben en dat Gij de Heere zijt (...). Of ik tot Gods volk behoor of niet, of ik een verloren schaap ben of niet, of Gij tot mij gezonden zijt of niet, ik grijp U aan op Uw soevereiniteit. Gij hebt heel de eeuwigheid, Gij hebt hemel en hel, Gij hebt de verkiezing en de verwerping⁷³. Nauwelijks sterker kan worden uitgedrukt dat de zekerheid van de verkiezing bij Christus is te vinden, - bij die Christus, Die niet onder de beheersing van de eeuwigheid staat, maar Die Zelf de eeuwigheid beheerst. 'Men hange zich aan die Man (...), hoe leeg men zich ook voelt, hoe ook elke bodem onder de voeten weggezonden is, en men zal een uitverkorene zijn'⁷⁴. Met dit laatste bedoelt Kohlbrugge dunkt ons te zeggen, dat men zo - door het geloof in Christus - de rust in Gods verkiezing vindt. 'God heeft Zijn Christus uitverkoren, om Hem in de diepte van onze verlorenheid geheel te laten verzinken (...). Steunen wij maar op Hem (...), dat is, geloven wij in Hem (...), dan staan en liggen wij vast in de verkiezing Gods en in de armen van Zijn liefde, midden in onze dood, zoals Hij in deze liefde vast en onwrikbaar ligt'⁷⁵.

De bron

Zoals Christus van de verkiezingskennis de vaste grond is, zo is Hij er ook de betrouwbare bron van. In het Evangelie ontsluit Hij ons het verkiezende hart van de Vader⁷⁶. 'Want de Zoon is in de Vader en de Vader in de Zoon. Zo weten wij het dan door de Zoon, dat de Vader onze zaligheid wil'⁷⁷. In dit kader brengt Kohlbrugge, zoals te verstaan valt, de hoge zin van de Evangelieprediking naar voren. Hij noemt die de openbaring van Gods raad in Christus⁷⁸. Direct daarop omschrijft hij nader wat dit Evangelie 'derhalve' [demnach] is: 'Een blijde boodschap der genade voor mij, die mij mens voel. Een volheid van beloften Gods, die ja en amen zijn in Christus Jezus, onze Heere'⁷⁹. Het 'derhalve' is veelzeggend. Omdat het Evangelie de ontvouwing van Gods raad uitmaakt, is het bijgevolg een persoonlijke boodschap met geloofwaardige beloften. De betrouwbaarheid van de beloften wordt door de verkiezing niet gerelativeerd, maar gemotiveerd en gearticuleerd. In het Evangelie hebben wij immers met Gods heilsraad van doen⁸⁰.

Het is vanuit deze overtuiging dat Kohlbrugge de vraag, hoe iemand persoonlijk kan weten naar Gods voornemen geroepen te zijn, antwoordt: 'Dit Evangelie doet u Gods voornemen weten [kündet dir Gottes Vorsatz an]: "Welaan, allen die dorstig zijt, komt herwaarts tot het water (...)". Gods voornemen wordt u dus gepredikt, dat Hij alles geeft om niet; Zijn voornemen, dat Hij het alleen doen wil (...), alles voor u gedaan heeft en ook doen zal. Hier wordt geen onderscheid gemaakt. Wat arm en ellendig is (...), dat wordt geroepen; en wat zo geroepen wordt, dat is naar het voor-

⁷³ *Die Herrlichkeit II*, 52f. [54].

⁷⁴ *Predigt Ev. Lucas 9:28-36*, 6f. [46].

⁷⁵ *Petrus I*, 151 [51].

⁷⁶ *Sacharja 3*, 16 [47]. Vgl. *Predigten auf Himmelfahrtstag*, 44 [54].

⁷⁷ *Id.*, 54f. [47].

⁷⁸ *Die Lehre*, Fr. 272.

⁷⁹ *Id.*, Fr. 273.

⁸⁰ Vgl. Th. Stiasny, *Die Theologie Kohlbrüggens*, 44. Deze geeft Kohlbrugge's gevoelens zuiver weer: 'So haben wir durch das Evangelium eine heilsame Kenntnis von dem Ratschluss Gottes zu unserer Errettung. In ihm spiegelt sich die erbarmende Liebe Gottes zu einer verlorenen Welt'.

nemen [nach Vorsatz] geroepen; want God roept niet anders dan naar het voornemen⁸¹. Met een vergelijking illustreert hij de welmenende aard van deze roeping. 'Zoals bij een moeder die de kinderen aan tafel roept, het voornemen is dat zij een "Aller ogen wachten op U" zeggen en dat zij daarbij smakelijk [lustig] beginnen te eten om verzadigd, gezond, monter en vrolijk te zijn, zo roept ook God naar het voornemen, dat wij, die geroepen zijn, alles om niet hebben van Zijn genade en goedheid⁸². Met een ander beeld wekt hij op tot gebed. Een goede koning stoot geen smekeling van zich af. 'En God is groter dan alle monarchen. Als gij tot Hem bidt, kunt gij daaraan weten dat gij verkoren zijt. Ten eerste om te bidden. Ten tweede, geloof niet de duivel met zijn "Wee u", maar houd daaraan vast, dat het Woord zegt: "Wel u" ⁸³. In onze toevlucht tot God moeten wij ons dus niet laten ophouden door de twijfel aan onze verkiezing, maar mogen wij deze verkiezing veeleer aflezen aan de goedheid van God, Die ons verkoren heeft tot geloof en gebed. Kohlbrugge schroomt niet om te stellen: 'Al zei de Heere heden Zelf tot u: "Ik heb u verworpen", dan moest gij nochtans aan de deur van de genade blijven liggen, want het heden der genade is voor u nog niet vervlogen. En als gij daar, voor de gesloten deur, aanhoudt met smeken en kermen, zie dan eens of de poorten van het heil zich niet ongedacht en onverwacht voor u zullen openen⁸⁴.

Kohlbrugge laat de roep van het Evangelie dus uitgaan zonder de reikwijdte daarvan te beperken door de dubbele praedestinatie. Het is veeleer zo, dat hij Gods eeuwige verkiezende voornemen tegenwoordig weet in de gestalte van de roeping. Achter de roepende God gaat geen verwerpene God schuil. In de Roepende ontmoeten wij de Verkiezende. 'Hij bezoekt ons met Zijn genade wanneer Zijn Woord tot ons komt; Zijn Woord is een bekendmaking [Ankündigung] van Zijn voornemen: "Ik heb u van eeuwigheid [je und je] gekend" ⁸⁵. Dit komen van het Woord tot ons behelst niets minder dan dat het bij ons *binnen* komt en ons geheel vervult ⁸⁶. Hoe deze effectieve roeping zich verhoudt tot de roeping die afstuit op verzet en ongeloof, brengt Kohlbrugge hier niet ter sprake. Dit zwijgen achten wij veelzeggend. Het komt naar onze gedachte niet voort uit een zekere verlegenheid, waarbij de problematiek van de in-effectieve roeping wordt verdrongen. Waar de gelegenheid zich voordoet, gaat hij die kwestie niet uit de weg, zoals wij nog zullen merken. Zijn zwijgzaamheid heeft een zeer bepaalde opzet. Als hij namelijk bezig is Gods beloften uit te stallen, wil hij bewust van geen beperkingen weten. Deze onbevangingheid geeft zijn verkiezingsprediking een opmerkelijk inclusieve, wervende toonzetting ⁸⁷.

Hierachter lijkt ons een dogmatische terughoudendheid te schuilen. Die zal onze aandacht nog vragen. Waar het ons thans om gaat, is te attenderen op de ruime aard van zijn prediking, met name wanneer hij zich richt tot wie 'wegzinkt' voor woorden

⁸¹ Zwanzig, 117f. [46] - Tw. 1-2, 260v. -. Het wekt verbazing, dat Kohlbrugge de onderscheiding van uitwendige en inwendige roeping negeert.

⁸² Id., 118 - Tw. 1-2, 261 -

⁸³ S. A. 23, 133 [74].

⁸⁴ Heidelberg, 121 - geen Duitse tekst - Vgl. A. Z. 10, 42.

⁸⁵ Zwanzig, 119 - Tw. 1-2, 263 -

⁸⁶ Ib. - Tw. 1-2, 262 -

⁸⁷ Op dit punt zijn overeenkomsten te signaleren met de prediking van de Erskines. Zie P.H. van Harten, *De prediking van Ebenezer en Ralph Erskine*, inz. 141v.

die ogenschijnlijk een blokkade opwerpen. Het woord: "Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren" is er zo een. Wie daarvan schrikt, voegt hij toe: 'Slechts één ding verlangt Hij: dat wij ter bruiloft komen. Is dat niet koninklijke genade?' Maar de bruiloftsklederen dan? Die hangen gereed in de kasten. 'Voor elkeen is hier een kleed voor handen! Wie verlangt er een te hebben? Die trekke het over zijn lichaam aan, het lichaam moge dan zijn hoe het zij. Dat is juist de wil van de koninklijke verkiezing'⁸⁸. Op vele plaatsen in Kohlbrugge's geschriften treft men deze onbekrompen aanbieding van Gods genade aan. Hij snoert die niet praedestinatiaans in, maar radicaliseert dit aanbod op evangelische wijze tot het appellerend gebod om te geloven. Twee voorbeelden willen wij daarvan nog geven.

Sprekend over het paaslam dat ieder Israëlitisch gezin met het oog op het komende paasfeest in huis moest nemen ⁸⁹, verklaart hij: 'Gij hebt zonde (...); hier geeft God u een geschenk, het Lam; neem het! Ik vraag er niet naar of gij zondig, of gij vuil zijt; de genade is uitgestrekt tot in de hele wereld, tot heidenen en Joden allen samen. Waar de bazuin van het Evangelie wordt vernomen, grijpt toe! Het Lam wil op Zich geladen weten uw zonde, de zonde van uw vrouw, van uw kinderen, van uw hele huisgezin'⁹⁰. Elders luidt het, naar aanleiding van het Lam dat de zonde der wereld draagt: 'Wilt gij u bij de wereld laten neervellen [schlagen]: dan heeft dit Lam Gods ook uw zonden gedragen (...). De belofte reikt zo ver als de wereld reikt. En zonde en wereld reiken beide even ver. Waar mensen zijn, daar is de wereld. Waar de wereld is, daar is de zonde. Deze zonde der wereld heeft het Lam Gods gedragen; en hebt gij lust, zo hebt gij vrijheid en bevel, krachtens de eeuwige Wet, om uw zonden te leggen op dit gezegende hoofd'⁹¹. Het is uit de bron van dit Evangelie dat wij in Christus worden verzekerd van Gods genade, en zo van Zijn verkiezing.

Kentekenen van de verkiezing

De vraag laat zich stellen of Kohlbrugge voor de bron van de verkiezingskennis exclusief naar Christus en het Evangelie verwijst, of dat hij in de lijn van het Gereformeerd Protestantisme nog van een alternatief weet, waarbij men niet direct uit het Woord, maar indirect uit de kenmerken die men bij zichzelf observeert, van zijn verkiezing op de hoogte kan raken. Er zijn enkele momenten die in deze laatste richting wijzen ⁹². Wij denken aan een passage waarin Kohlbrugge in verband met de kennis aan de verkiezing, melding maakt van 'de kentekenen van onze verkiezing'⁹³. Deze 'ontlenen wij met de apostelen aan de daden van Gods genade aan ons, te

⁸⁸ *Die anvertrauten Pfunde*, 31 ['50] - Tw. 11-12, 187v. -

⁸⁹ Exodus 12:3.

⁹⁰ *S. A.* 7, 18 ['59].

⁹¹ "Siehe, das ist Gottes Lamm!", 11f. ['49].

⁹² C. Graafland, o.c., 404, herinnert aan Kohlbrugge's antwoord op de vraag, wat het doorslaggevende bewijs is van iemands verkiezing: 'Zelfverloochening, ongeveer geloof en ongehuichelde liefde jegens de naaste, ook, dat men alleen Gods eer en Gods naam voor ogen houdt' (*Erläuternde*, 47). De context wijst er o.i. evenwel op dat Kohlbrugge hier niet denkt aan blijken die men zelf waarneemt, maar die anderen waarnemen. Hij heeft nl. het oog op diegenen, die zich op hun verkorenheid beroepen, 'zonder bewijzen te geven', dat zij in waarheid uitverkoren zijn. Wat Kohlbrugge hier onderstreept, is dat de verkorenen te kennen zijn aan de levenspraktijk. Een syllogismus lijkt ons hier niet aan de orde.

⁹³ *Petrus I*, 4 ['51].

weten, dat Hij ons Zijn Woord gegeven heeft en Zijn Zoon in ons door het Evangelie heeft geopenbaard, dat wij zo tot bekering en tot geloof gekomen zijn door de werking van de Heilige Geest, dat wij in Christus Jezus gedoopt en krachtig uit de duisternis geroepen zijn tot Gods wonderbare licht. Daarbij komt het inwendig getuigenis van de Heilige Geest en het volharden door de Geest der genade bij het Woord van Christus⁹⁴. Enkele trekken springen naar voren. In de eerste plaats dat het hoofdaccent van deze kenmerken onmiskenbaar valt op het Evangeliewoord. Daar ligt de bewijsgrond van onze verkiezing, zo stelt Kohlbrugge ook hier, geheel in overeenstemming met wat wij in het voorgaande vernamen. Het tweede dat opvalt is dat hij expliciet aangeeft dat deze bewijsgrond niet wordt gevormd door het Evangelie in zijn "objectiviteit", maar in zijn applicatieve werking. Zo alleen zijn wij verzekerd van Gods verkiezende liefde jegens ons: door de innerlijke, toeëigenende kracht van het Woord dat bekering en geloof teweegbrengt. De Heilige Geest is er aan te pas gekomen. In de derde plaats merken wij op dat er in zijn formulering weliswaar sprake is van reflectie, maar stellig niet van een sluitrede, waarmee men op grond van de kenmerken zich van zijn verkiezing verzekert. Kohlbrugge volgt niet de indirecte weg van de redenering, maar de directe weg van het geloof in het werkzame Woord, welk geloof de erkenning impliceert van de verzegelende kracht van de Geest.

Dat het niet zijn bedoeling is om te beweren dat wij onze verkiezing zowel uit het Woord als uit de kenmerken opmaken, maar veeleer dat wij haar uitsluitend aflezen aan het Woord dat geloofszekerheid en bekering schept, zien wij bevestigd in *Die Lehre des Heils*. In nauwe aansluiting bij 1 Thessalonicensen 1:4,5 stelt hij daar, dat iemand 'alleen hieraan' weten kan of hij verkoren is, namelijk 'dat het Evangelie tot hem gekomen is, niet in woorden, maar ook in macht en in de Heilige Geest en in volle zekerheid, zodat hij zich van harte tot God heeft bekeerd'⁹⁵. Men weet het dus niet uit het Woord zonder meer, evenmin uit de ervaring als zodanig, maar uit het Woord dat door de Geest ervaring wekt. Dit geloofde en vruchtdragende Woord biedt zekerheid. De kenmerken van de verkiezing zijn dus stellig van betekenis voor de verkiezingskennis. Zij vormen echter geen alternatieve, evenmin een extra grond van deze kennis. Het Woord is de grond. Maar het betreft dan wel het geloofde Woord, - het Woord dat in de kracht van de Heilige Geest effect heeft in hart en leven. Niets meer dan dit - maar ook niets minder - wil Kohlbrugge naar ons besef met de kentekenen van de verkiezing aanduiden.

Typerend voor Kohlbrugge is dat hij aan de genoemde, vooral innerlijke kenmerken nog 'uiterlijke kentekenen' toevoegt, zoals kruis, lijden en verdrukking⁹⁶. Ook in zijn verkiezingsleer blijft Kohlbrugge's aandacht voor de aanvechting niet verborgen. Het eigenaardige hierbij is dat deze aanvechting niet alleen een kenmerk van de verkiezing uitmaakt, maar ook de gelegenheid vormt waarin de troost ervan inzonderheid tot uitdrukking komt. Enerzijds namelijk is de aanvechting een onvervreemdbaar kenmerk van de verkiezing, omdat deze ons Gods eigendom maakt en derhalve op voet van oorlog doet geraken met wereld, zonde, duivel en dood⁹⁷.

⁹⁴ Id., 4f.

⁹⁵ *Die Lehre*, Fr. 305.

⁹⁶ *Petrus I*, 4f.

⁹⁷ Id., 5.

Anderzijds betekent het feit dat de genadige God ons tevoren heeft gekend en verkoren, bij uitstek in dit conflict een krachtige troost⁹⁸. Geen 'zoetere naamgeving' kent Kohlbrugge dan wanneer God ons uitverkorenen noemt⁹⁹. Dat de uiterlijke kenmerken de zekerheid van onze verkiezing zouden kunnen onderbouwen via het syllogisme, is een gedachte die met Kohlbrugge's conceptie niet strookt.

Verharding

Wanneer Th. Stiasny over Kohlbrugge's praedestinatieleer schrijft: 'Das Gegenstück der Gnadenwahl ist die Verstockung und Verwerfung'¹⁰⁰, zou dit, oppervlakkig gelezen, de gedachte kunnen wekken dat Kohlbrugge de eeuwige verwerping en de eeuwige verkiezing als elkaars symmetrische keerzijden beschouwt. Het is echter nu juist deze voorstelling van een in de eeuwigheid gevallen dubbelbesluit dat in zijn geschriften naar ons weten nergens expliciet aan het licht komt, maar hoogstens hier en daar impliciet wordt gesuggereerd. Ons zijn twee passages bekend waarin het laatste het geval is.

Om te beginnen doelen wij op een fragment uit *Erläuternde und befestigende Fragen*, waar hij op de vraag of Gods genade algemeen (sc. universalistisch) op te vatten is, antwoordt: 'Neen. God bewijst Zijn barmhartigheid daarmee, dat Hij uit de gehele massa [Klumpen] van het mensdom Zich ettelijken verkiest in Christus Jezus, zonder daarbij hun werken ook maar in het minst in aanmerking te nemen, enkel uit vrije goedheid, tot eer van Zijn naam; en Hij bewijst Zijn gerechtigheid daarmee, dat Hij al de overigen, eveneens tot eer van Zijn naam, in hun verdoemenis laat liggen, waarin zij zichzelf moedwillig gestort hebben'¹⁰¹. Duidelijk klinkt hierin artikel 16 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis door. Het moet ons echter niet ontgaan dat in de integrale tekst van dit artikel wel het eeuwigheidskarakter van de verkiezing, maar niet uitdrukkelijk dat van de verwerping naar voren komt¹⁰². In Kohlbrugge's weergave ontbreekt trouwens ook het eerste.

De tweede passage die wij op het oog hebben betreft een fragment - ons gedeeltelijk al bekend - uit zijn Catechismuspraak over de kerk. Daar zegt hij dat God voor de grondlegging der wereld in Christus Jezus een zeker aantal mensen uit vrije ontferming uitverkoren heeft, 'mensen, die niet beter zijn dan al de andere mensen, welke Hij naar Zijn rechtvaardig oordeel verhardt; gelijk geschreven staat: God ontfermt Zich over wie Hij wil, en Hij verhardt die Hij wil'¹⁰³. Stellig kan men hierin impliciet de gedachte van een eeuwig dubbelbesluit lezen. Maar de verwijzing naar Romeinen 9 maakt het niettemin zeer twijfelachtig, of zo aan Kohlbrugge's bedoeling recht wordt gedaan. Immers geeft hij, zoals wij aanstonds zullen zien, juist in zijn interpretatie van dit Schriftgedeelte blijk van een onmiskenbaar actualiserend verstaan van de verwerping.

Wij houden het erop dat deze beide passages geen afbreuk doen aan onze

⁹⁸ Id., 4. Vgl. voor dit zelfde troostmotief in de verkiezing, *Erläuternde*, 48.

⁹⁹ Id., 3.

¹⁰⁰ Stiasny, o.c., 146.

¹⁰¹ *Erläuternde*, 45.

¹⁰² Vgl. J. Koopmans, *De Nederlandsche Geloofsbelijdenis*, 81.

¹⁰³ *Heidelberger*, 306 - A. Z. 6, 321 -

zienswijze, dat Kohlbrugge de keerzijde van de eeuwige verkiezing niet symmetrisch invult als de eeuwige verwerping, maar als Gods actuele verharding, in de zin van Zijn in de tijd voltrokken reactie op de verharding van de mens tegen Zijn genade. Het is deze dogmatische terughoudendheid - die hij overigens niet, reflecterend, verantwoordt - waarop wij in het voorgaande al zinspeelden. Het is een reserve die een duidelijke evenwichtsverstoring behelst. Terwijl het eeuwigheidskarakter van de verkiezing voor hem vaststaat, spreekt hij over de verharding steeds in termen van een gebeuren in de tijd. Kohlbrugge vaart hiermee een hoogstopmerkelijke koers, vergeleken met de traditie van het Gereformeerd Protestantisme.

Over de verharding - de term verwerping heeft zijn voorkeur niet - spreekt Kohlbrugge in het kader van de welgemeende roeping en genade-afkondiging. De ernst van deze heilswil en nodiging heeft een keerzijde. In zijn preek over Romeinen 9:18 vergelijkt hij de verharding met de werking van het vuur. Vuur verspreidt een weldadige warmte. Maar wie het vuur te nabij komt en de gloed wil trotseren, wordt verschroeid. 'Ik zeg: het vuur verteert u. En wederom zeg ik: gij hebt uzelf met uw vleugels te dicht bij het vuur gebracht, zijt in het licht gevlogen en hebt bijgevolg uzelf verteerd'¹⁰⁴. Zo weinig het vuur daarvan de schuld is, zomin is er ongerechtigheid in God wanneer Hij verhardt die zich aan het Evangelie branden, dat wil zeggen, die zich aan Gods vrije genade niet onderwerpen.

Kohlbrugge moet echter hebben aangevoeld dat hiermee niet alles is gezegd. Terwijl vuur zijns ondanks verteert, verhardt God die Hij *wil*. De vraag is of God dit a priori wil, of a posteriori. Kohlbrugge gaat hier als volgt op in. God wil alleen redden wat verloren is, en rechtvaardigen wat zich reddeloos in Zijn armen werpt ¹⁰⁵. Met deze zinswending zet hij de kwestie dus meteen in het raamwerk van de rechtvaardiging. Hij vervolgt dan met de beantwoording van de vraag, wie God nu wil verharden. Zoals een pottenbakker het recht heeft, uit een klomp leem zowel een vat ter ere als een vat ter onere te boetsen, 'zo heeft de grote God, voor Wie wij allen nog onbeduidender dan een leemklomp zijn, ook macht om ons (...) in Zijn hand te nemen en daarmee te doen naar Zijn welgevallen'¹⁰⁶. Kohlbrugge's woorden suggereren een absolute soevereiniteit die aan willekeur grenst. Maar dat is schijn. Hij vult deze vrijmacht namelijk in als Gods macht om zalig te maken 'wat verworpen en verdoemelijk' is ¹⁰⁷. De keerzijde is deze: 'Wanneer de Allerhoogste lang genoeg bij een mensenkind de onderste weg is gegaan, wanneer hij hem in lang, lang geduld gedragen heeft, en als de mens dan, wanneer de Heilige Geest spreekt: "Gij deugt niet met uw vroomheid (...), erken toch wie gij zijt; werp van u uw begrippen van uw godzaligheid, als zou God u daarom aannemen; erken de genade zoals zij genade is", - wanneer hij bij zulke bestraffing in het innerlijk nochtans zich vermant [sich zusammenschlufft] met zijn werken, gedrag [Wesen] en drijven, God op deze manier iets voorliegt en voorhuichelt (...) en bijgevolg Zijn toorn tegen zich opwekt, wie kan daar iets op Gods wil aanmerken, als Hij zo iemand verhardt [verstockt]?'¹⁰⁸ En nog is deze verharding volgens Kohlbrugge niet de definitieve verwerping. Zij is veeleer

¹⁰⁴ Zwanzig, 228 [46] - Tw. 1-2, 418 -

¹⁰⁵ Ib.

¹⁰⁶ Ib.

¹⁰⁷ Ib.

¹⁰⁸ Id., 228f. - Tw. 1-2, 419 -

'nog als het ware de laatste genadehandeling van God aan iemand die niet toegeven wil wat hij is, en die de ontferming niet wil'¹⁰⁹.

Het is niet eenvoudig om Kohlbrugge's paradoxale beschouwing hier te volgen. Wij denken dat hij bedoelt te zeggen, dat God Zijn verharding voltrekt door de zich verhardende mens met Zijn aanhoudende heilswil te confronteren. Deze heilswil is Hem volle ernst. Wie dit groot en welgemeend erbarmen ten einde toe weerstaat, wordt uiteindelijk verhard. 'O, als God niet zulk een groot Erbarmer was, zou Hij niemand verharden; maar juist daarom (...) zet Hij alles op alles [bietet er alles auf] en betuigt Hij het de mens zowaar met een eed: "Zo waarachtig als Ik leef, Ik wil de dood van de zondaar niet (...)"'¹¹⁰. Mogen wij hierin lezen, dat God niet a priori en naar willekeur verhardt, maar slechts in afgewezen en gekrenkte liefde? Hoe het ook zij, in de verharding vindt een worsteling plaats tussen de weerstrevende mens en de wervende God. In het leven van Saul ziet Kohlbrugge dit dramatische proces getekend. 'Ware deze als een goddelooze tot God gegaan, en had hij als zoodanig Hem gelooft, hij zoude gewisselijk genade gevonden hebben; maar neen, hij wilde als een' begenadigde genade ontvangen, en dit is een verzet tegen den raad Gods zoo als God verkiest, en tegen den wille Gods, zoo als God zaligt, welke niet wil, dat één zondaar verloren ga, en derhalve zoo allerernstigst waarschuwt'¹¹¹.

De plaats waar de botsing tussen Gods lokkende liefde en de vermetelheid van de mens zich voltrekt, is bij uitstek de prediking. 'Zal ik u zeggen hoe God verhardt? Door de prediking van Zijn heilig Woord. Want men verbeeldt zich wat groots. Daar komt nu echter het Woord en gaat met de mens om, zoals deze zich opstelt [und nimmt den Menschen auf, wie er sich zeigt]. Is er dan voor dit Woord geen verbrijzeling (...), terwijl hij wel voelt: dat geldt mij', dan is de werking van het Woord verhardend. Maar 'dit Woord - het is God zelf - gaat zeer bescheiden te werk; het bidt, het smeekt, het bezweert: Red uw ziel, versta wat ontferming is! En het overstelpt iemand met heel de macht van de volheid Zijner liefde'. Met deze liefde valt niet te schertsen. Wie op grond van de overweging dat God nu eenmaal genadig is, de zaak 'op de lange baan' schuift, die moet weten dat hij bezig is zichzelf te verharden'¹¹².

Kennelijk is de goddelijke verharding, als reactie op 's mensen verharding, een dynamisch proces, waarin de deur van Gods genadewil niet spoedig dichtvalt, maar langdurig geopend blijft. De deur kan uiteindelijk gesloten worden, maar niet dan na

¹⁰⁹ Id., 229 - Tw. 1-2, ib. -

¹¹⁰ Ib. Vgl. *Erläuternde*, 48 : 'Zo ligt het dan aan God, als een mens niet zalig wordt? God spreekt: "Ik heb geen lust aan de dood van de stervende, daarom, bekeert u en leeft"'; *Zwanzig*, 72f. [46] - Tw. 1-2, 210 - : 'God is de Albarhartige, aan Hem zal het niet liggen, als iemand verloren gaat'; *Zwanzig*, 362f. - Tw. 1-2, 113 - : 'God de Heere zal er intussen altijd voor gezorgd hebben, dat aller mond zal gestopt zijn, en dat niemand zal kunnen zeggen: Gij hebt het mij onthouden [vorenthalten], - daarom heb ik niet gekund'.

¹¹¹ *Psalm 50*, 123 [46]. Hoe consequent Kohlbrugge zijn overtuiging gestand doet, blijkt uit zijn uitleg van 1 Petr. 2:8 (*Petrus I*, 156f. [51]), waar de apostel zegt, dat zij die zich aan het Woord stoten en ongehoorzaam zijn, *daartoe gezet* zijn. Kohlbrugge's commentaar komt hierop neer, dat God de 'Unüberzeugbaren' zich aan Christus laat stoten. 'Dit doet God echter niet omdat Hij daar lust toe heeft, maar uit noodzakelijkheid'. Hij heeft nu eenmaal gezegd: "Gij zijt niet heilig, Ik ben heilig; wie op Mij hoopt, die reinigt zich zoals Ik rein ben". Wie meent geen reiniging nodig te hebben, legt God de aanstoot van Zijn bevel in de weg. Iedere toespelning op de eeuwige verwerping ontbreekt. Vgl. *Die Lehre*, Fr. 304: 'Wat voor de wereld wijs, sterk en edel is, wat hoegenaamd [überhaupt] iets is, wordt daartoe gezet, dat hij valt wanneer hij niet deze roem wil afleggen en erkennen, dat zijn zaligheid niet van zijn wil, maar louter van Gods vrije macht afhangt'.

¹¹² *Zwanzig*, 232f. - Tw. 1-2, 422f. -. Opmerkelijk is de wisseling van subject. Terwijl dit fragment begint met de vraag hoe God iemand verhardt, loopt het uit op de verzekering dat iemand zichzelf verhardt.

een lang en geladen geding tussen de eigenmachtige mens en de macht der genade, tussen taaië hoogmoed en neerbuigende liefde, tussen pretentie en ontferming. 'Wil men het tegen God opnemen: "Waarom zou ik niet zalig worden met mijn vroomheid, en waarom zou hij die toch niets is, wél zalig worden?" - zo verneme men het woord: "Hij ontfermt Zich over wie Hij wil, en verhardt die Hij wil" '113. Kort kan Kohlbrugge de zaak op deze formule brengen: 'Hij verhardt al diegenen die zich tegen Zijn liefde verhardten'¹¹⁴. De menselijke verharding blijkt altijd protest te zijn tegen genade voor zóndaren. Niemand wordt uitgesloten dan diegene die zich beter waant dan de wereld en alle vlees ¹¹⁵. Wie door God wordt verhard, heeft dit volledig aan zichzelf te wijten, doordat hij zijn vermeende stand ophoudt.

Een enkele maal lijkt het erop dat Kohlbrugge de menselijke ongehoorzaamheid herleidt tot Gods raadsbesluit. Zo zegt hij ergens: 'Men is er zelf de schuld van, wanneer (...) Christus hem ten val is, en daar mag het wel naar Gods raadsbesluiten zijn dat Hij zulken laat vallen over Zijn Christus, zodat zij zichzelf tenslotte verbreken'¹¹⁶. Toch vallen twee aspecten op. In de eerste plaats de omzichtige formulering. Kohlbrugge wil, nadat hij uitdrukkelijk de menselijke schuld heeft vermeld, het verband tussen Gods raad en het laten struikelen, niet ontkennen. Maar meteen schrijft hij het resultaat toe aan de mens, die zichzelf verbreekt. In de tweede plaats toont de context aan, dat hij ook hier niet doelt op een a priori gevallen besluit. Gods raadsbesluit krijgt die specifieke inkleuring, die ons al bekend is. Het is niet de in de eeuwigheid genomen beslissing over het getal van de verkorenen en de verworpenen, maar Gods vaste plan, om allen die zich onder het Woord verootmoedigen, genade te bewijzen, maar allen die zich ertegen verhardten, aan hun zelfbedrog uit te leveren. Gods eeuwige raad fungeert als het onwrikbare bestek van Zijn heils- en onheilshandelen in de tijd: 'Want alleen dat is naar Gods raadsbesluiten, dat Hij de ootmoedigen genade geeft, en de valse waan zichzelf bedriegen laat, omdat Hij het toch de mensenkinderen gezegd heeft wat recht is'¹¹⁷.

De vraag klemt opnieuw of Kohlbrugge de praedestinatatie niet afhankelijk maakt van de menselijke reactie. Inzake de verwerping blijft deze vraag open. Over de eeuwige verwerping laat hij zich immers niet expliciet uit. Hij concentreert de zaak op de actuele verharding. Dat deze afhangt van de menselijke reactie is buiten kijf. Hij doet geen poging om dit te verhullen. Inzake de verkiezing ligt het evenwel radicaal anders. Terwijl hij enerzijds de grond van de verharding voluit gelegen ziet in de onbuigzame verachting van Gods gepredikt welbehagen, en alleen in zoverre verband legt met de eeuwige raad, dat hij Gods reactie daarop - namelijk de overgave aan het zelfbedrog en het ten val laten komen - in overeenstemming acht met de weg die God Zich van eeuwigheid heeft voorgenomen te volgen, weet hij anderzijds de grond van de verkiezing exclusief in Gods welbehagen gelegen. Het delen in het heil voert ons uitsluitend tot de bron van Gods raadsbesluit. God alleen zal er dan ook

¹¹³ *Zwanzig*, 229 - *Tw.* 1-2, 419v. -

¹¹⁴ *S. A.* 17, 180 [53]. Vgl. *S. A.* 21, 514 [z.j.]: 'Deze raad dient tot redding en tot verderf: tot redding voor de erfgenamen der belofte, maar ten verderve voor de ongehoorzamen. Hij dient tot heil bij al degenen die zich aan deze raad onderwerpen, tot verwoesting bij allen die daartegen opstaan'.

¹¹⁵ *Die Herrlichkeit* 1, 56 [49] - *Tw.* 7-8, 318 -

¹¹⁶ *Id.*, 74 [49] - *Tw.* 7-8, 337 -

¹¹⁷ *Ib.*

'alle eer, lof en dank voor hebben'¹¹⁸.

Van enige symmetrie tussen verkiezing en verharding blijkt bij Kohlbrugge geen sprake. Wie achter de verkiezing kijkt, treft Gods eeuwige vrijmacht aan. Wie achter de verharding ziet, stuit op de onwil van de mens. De denkspanning die deze optiek met zich meebrengt ten opzichte van Gods almacht en soevereiniteit - in het ene geval wel afhankelijk van 's mensen reactie, in het andere niet - is verre van gering. Maar Kohlbrugge geeft er geen blijk van dat deze antinomie hem deert. Kennelijk laat hij zich liever deze spanning welgevallen dan dat hij op Gods heilswil durft af te dingen. Alles wat zweemt naar determinisme zuivert hij uit. Het onvermijdelijke probleem waarom God bij de een Zijn wil laat afstuiten op diens weerbarstigheid - door hem zichzelf te laten verharden -, maar bij de ander Zijn wil verwerkelijkt - door hem van de ten diepste even grondige onwilligheid te bevrijden - blijft open. Een antwoord op deze kwestie is of niet zijn zorg, of het is hem juist zozeer een zorg, dat hij erover zwijgt. Het eerste laat zich moeilijk voorstellen van iemand die zo goed op de hoogte is van de knellende vragen die de verkiezingsleer in het Gereformeerd Protestantisme flankeren. Het tweede achten wij waarschijnlijk. Zijn zwijgen lijkt ons een opzettelijk zwijgen. Daarin wijst hij de nieuwsgierigheid terug, tot binnen de grens van wat de gemeente horen moet ¹¹⁹. Zij moet horen dat alleen God de bron is van het heil, en dat Hij dit heil wil, naar het welbehagen dat in de prediking wervend en waarschuwend wordt ontvouwd. Zij moet weten dat ieder die voor dit welbehagen buigt, behouden is, en dat ieder die zich ertegen verschanst en verhardt, dientengevolge ook wordt verhard.

Kohlbrugge reikt niet een voor het denken doorzichtige verklaring aan, door de goddelijke verharding terug te projecteren op een eeuwig besluit, maar stelt God present, als Degene Die in de prediking Zijn eeuwige verkiezende raad bekend maakt tot behoud van allen die door genade geloven, en Die de verharding voltrekt bij allen die de genade in ongeloof blijven verwerpen. Gods verharding is geen onontkoombaar lot, maar de richtende werking van het Woord van God, bij Wie heden ont-koming is ¹²⁰. Het is tekenend voor Kohlbrugge's positie in dezen, dat hij, wanneer hij van de verharding spreekt, in feite niets anders beoogt dan er met klem van af te manen. Even tekenend is de wijze waarop hij tegemoet komt aan degenen die vrezen door God te zijn verhard: 'Gij die meent dat gij niet vooruit komt en dat God u verhard heeft, weet, dat nog nooit iemand door God werd verhard die zichzelf daarbij niet zo verblindde, dat hij meende: God was hem uitzonderlijk en boven anderen genegen'¹²¹!

¹¹⁸ Ib. - Tw. 7-8, 337v. - Vgl. id., 75 - Tw. 7-8, 339 -

¹¹⁹ Vgl. F. Thiele, *Kohlbrugges Lehre von der Kirche im Gesamtrahmen seiner Theologie*, 190. Thiele signaleert wel met recht een anti-speculatief motief bij Kohlbrugge. 'Er bemüht sich, streng in den Grenzen zu bleiben und lässt sich nicht dazu verleiten, Spekulationen über Geheimnisse anzustellen, die uns verschlossen sind. Die für die Spekulation erscheinende Antinomie zwischen Gottes Omnipotenz und des Menschen Schuldhaftigkeit wie seiner Selbstverantwortlichkeit lässt er bestehen und hält sich mit Nachdruck an die Verkündigung der Heilsbotschaft in der Gemeinde und in der Welt.'

¹²⁰ Vgl. A. de Reuver, 'Het geheimenis dat niet geheim blijft', in *Ecclesia* 80 (1989) 108v.

¹²¹ *Zwanzig*, 232 - Tw. 1-2, 423 -

Samenvatting

In Kohlbrugge's verkiezingsleer vallen heel opmerkelijke accenten. Onder Gods vrijmacht verstaat hij Zijn van eeuwigheid opgevatte vrijgevigheid en Zijn wil om goddelozen te rechtvaardigen. Hiermee hangt samen dat Gods eeuwige voornemen de invulling krijgt van een genadige voorkeur voor het in eigen oog zwakke, geringe en schuldige. Naar dit voornemen van eeuwigheid voltrekt God Zijn verkiezend handelen in de tijd. Voornamelijk dit laatste heeft Kohlbrugge's aandacht. Over de verkiezing spreekt hij veelal in actualiserende zin. "Verkiezing" is dan synoniem met de effectieve roeping van het Evangelie, waardoor de zondaar gerechtvaardigd wordt. Dat God wil dat alle mensen zalig worden, betekent dat ook de meest goddeloze in aanmerking komt. De verkiezing realiseert zich op de wijze van nodiging en oproep. Juist omdat Kohlbrugge de Verkiezende in de prediking tegenwoordig en werkzaam weet, is zijn verkondiging ruim en royaal. Van de onderscheiding tussen een uitwendige en een inwendige roeping maakt hij naar ons weten formeel geen gebruik. Dit wil echter niet zeggen dat zij inhoudelijk geheel afwezig is. In verband met de verhouding Woord en Geest hoorden wij hem in eerder stadium immers verklaren, dat de verkondiging van het Woord en de innerlijke werking van de Geest 'niet bij allen, maar bij de uitverkorenen' samengaan¹²².

De kennis aan de verkiezing wordt gekarakteriseerd door een radicale deemoed. Naar analogie van het *simul iustus et peccator* uit de rechtvaardigingsleer, geldt hier een *tegelijk verkoren en verwerpelijk*. De grond van de verkiezingskennis is in Christus gelegen, in en door Wie - in unieke eenheid met de Vader - wij in de Vrederaad verkoren zijn en in Wie de verlossing ligt gegrond. Zo komt Kohlbrugge tot een sterk christologisch bepaalde benadering van de verkiezing. De verkiezingskennis valt ons ten deel vanuit de bron van het Evangelie. Daar wordt ons in de ontmoeting met Christus de raad van God totaal en betrouwbaar ontsloten. Reflecteren over de verkiezing doet Kohlbrugge eigenlijk nooit, noch in zijn homiletische, noch in zijn epistolaire, noch in zijn meer catechetisch-dogmatische geschriften. Hij verkondigt haar, met een uitgesproken existentiële spits.

Het meest markante in Kohlbrugge's verkiezingsconceptie is, dat daarin niets tendeert in de richting van een symmetrisch geconstrueerd eeuwig dubbelbesluit. Terwijl de verkiezing louter berust op Gods eeuwige, genadige vrijmacht, vult hij de verwerping veeleer in als een in de tijd voltrokken verhardingsproces, waarin de mens zich onder de lokroep en het vermaan van het Evangelie verhardt en dientengevolge door God uiteindelijk wordt verhard en losgelaten. Wat van Gods voorkeur niet gediend is, breekt erop stuk.

In Kohlbrugge's benadering van de praedestinatie valt de volle nadruk op het positieve aspect: het absolute, goddelijke vooraf van de genade. Met W. Kreck is te zeggen: 'So enthält Kohlbrügges Lehre von der Erwählung nur noch einmal zuge-spitzt das eine grosze Anliegen seiner ganzen Theologie'¹²³.

¹²² Zie hoofdstuk II, bij noot 159.

¹²³ Kreck, o.c., 176.

2. Kohlbrugge's visie in het licht van de Reformatie

2.a. Luther

Het is niet direct gemakkelijk om zicht te krijgen op Luthers praedestinatieleer. De complexiteit ervan wordt door minstens twee factoren veroorzaakt. In de eerste plaats staat men voor de interpretatie van zijn diepzinnige polemieek met Erasmus, zoals hij die ontvouwt in *De servo arbitrio* (1525)¹²⁴. In de tweede plaats ligt er de kwestie, hoe Luthers hierin streng praedestinatiaans ontvouwde opvatting te rijmen valt met zijn in hoge mate mildere standpunt dat hij in later stadium, met name in zijn grote Genesiscommentaar blijkt te huldigen¹²⁵. Zonder aan de vraag naar de consistentie van Luthers visie geheel voorbij te gaan, hebben wij ons evenwel te concentreren op die elementen die voor ons onderzoek naar eventuele raakvlakken dan wel breuklijnen met Kohlbrugge van belang zijn.

Om te beginnen treffen wij een onmiskenbare parallellie aan tussen Kohlbrugge's invulling van Gods *soevereiniteit* en de wijze waarop Luther Gods *God-zijn* omschrijft. Gods wezen is volgens Luther namelijk niet, het goede te nemen, maar het te geven, dus kwaad met goed te vergelden¹²⁶. Hij noemt het Gods glorie, om ons goed te doen¹²⁷. 'Denn er ist doch ja ein hertzlicher, gnediger, frummer, gutiger Gott, der ymer und ymer wolthut, und eine gute uber die ander mit hauffen uber uns ausschuttet'¹²⁸. God is degene Die Zijn goedheid om niet aan allen wegschenkt, en juist dit is de lof en eer van Zijn God-zijn¹²⁹. 'Ibi eytel backoffen *dilectionis*'¹³⁰. Als God zou zijn af te beelden, dan zou Luther dat zo doen, dat in de afgrond van Gods natuur niets anders te zien was dan 'ein feur und brunst' van liefde tot de mensen¹³¹. Wanneer Kohlbrugge zegt dat God Zichzelf geeft, komt dat nagenoeg woordelijk overeen met Luthers uitspraak: God overlaadt ons 'mit seyns selbs wesen'¹³². De analogie met de door Kohlbrugge hoog geloofde goedgeefsheid van God is treffend. Hetzelfde geldt voor Gods aan alles voorafgaande liefde. 'Gods liefde treft niet aan

¹²⁴ Van Erasmus' hand verscheen in 1524 *De libero arbitrio Diatribe sive Collatio* (Verhandeling of gesprek over de vrije wil). Het was een reactie op Luthers in zijn *Assertio* van 1521 geopperde bezwaren tegen de vrije wil. Zie voor Erasmus' diatribe o.a. H. Bornkamm, *Martin Luther in der Mitte seines Lebens*, 369-373; K. Exalto, 'Luthers leer van de praedestinatatie', in C. Graafland e.a. (red.), *Luther en het gereformeerd protestantisme*, 160-163; T.H.M. Akerboom, ' "Vóór de genade van God, tegen de vrije wil". Een beschrijving van Luthers leer aangaande de onvrije wil in "De servo arbitrio", 1525', in J.T. Bakker en J.P. Boendermaker (red.), *Luther na 500 jaar*, 125-127; C. Augustijn, *Erasmus*, 117-126. Zie voor de polemieek tussen Luther en Erasmus, o.a. J.M. Todd, *Maarten Luther*, 323-337; R. Friedenthal, *Luther, Sein Leben und seine Zeit*, 549-556; H. Bornkamm, o.c., 373-405; W. von Loewenich, *Martin Luther. Der Mann und das Werk*, 252-265. Inzonderheid wijzen wij op de diepgravende beschouwing van de hand van W. Aalders, *Luther de derde Elia*. Vgl. ook W. Aalders, 'Luther's anti-modernisme', in W. Bleijie en L.P.J. Smit (red.), *Uit het geloof*, 22: 'De servo arbitrio is de rijkste, rijpste en diepste, maar tegelijk ook de hartstochtelijkste uitwerking van Luther's anti-moderne overtuiging'.

¹²⁵ Zie Th. Harnack, *Luthers Theologie I*, 176f.; W. van 't Spijker, *Luther, belofte en ervaring*, 154.

¹²⁶ *WA* 4, 269. Kohlbrugge formuleert: 'Het behoort tot Gods soevereiniteit, te geven waar niets ontvangen wordt' (*S. A.* 9, 291).

¹²⁷ *WA* 56, 520.

¹²⁸ *WA* 31 I, 68.

¹²⁹ *WA* 40 I, 224.

¹³⁰ *WA* 36, 425.

¹³¹ *WA* 36, 424.

¹³² *WA* 17 II, 205.

wat zij liefheeft, maar scheidt het', luidt een van Luthers thesen uit de *Heidelberger Disputatie* (1518)¹³³. Deze notie doet ons meteen ook denken aan Kohlbrugge's gedachten over Gods *voorkeur*. Deze gaat uit naar wat 'niets' is.

Het genadekarakter van Gods liefde weet Luther door de verkiezing niet verduisterd, maar veeleer extra belicht. Met H.J. Iwand is te zeggen: 'In der Lehre von der Prädestination kommt eins zum Ausdruck: dasz Gott Gott ist, und zwar, dasz er dies ist in einem Gnädig-sein!'¹³⁴ Praedestinatie en genade 'fallen grundsätzlich zusammen'¹³⁵. Met "praedestinatie" wil gezegd zijn, dat niet de vastheid van ons geloof of onze wilsbeslissing de dragende grond van de heilzekerheid zijn, maar dat Gods aan al het onze voorafgaand welbehagen dit is ¹³⁶. Iwand wijst er met recht op hoezeer Luthers verkiezingsleer samenhangt met zijn verstaan van de rechtvaardiging. In Gods genadige verkiezing ziet Luther de krachtige onderstreping van het feit dat de mens zonder de werken wordt gerechtvaardigd ¹³⁷. Heel duidelijk komt Kohlbrugge's verwantschap met Luther in dit opzicht naar voren, wanneer Luther het heil dat God ons in de rechtvaardiging schenkt, laat ontspringen aan de verkiezing. God gaat deze heilsweg, omdat Hij dit zo besloten heeft ¹³⁸.

Toch kwam impliciet al een verschil aan het licht. Terwijl Luther met Gods genadige goedgeefsheid Gods wezen en Zijn liefde op het oog heeft, denkt Kohlbrugge hierbij nadrukkelijk ook aan Diens *sovereiniteit*. Dit maakt dunkt ons meer dan een louter terminologisch verschil uit. Hierbij is een verschillende interpretatie van Gods soevereiniteit in het geding. Treffend komt dit naar voren in de manier waarop zij beiden omgaan met de notie, dat God doet wat Hij wil. Wij herinneren ons dat Kohlbrugge dit invult als Gods vrijmacht om genadig te zijn. Bij Luther valt het accent duidelijk anders, namelijk op Gods absolute vrijheid, die boven iedere menselijke norm verheven is. 'Gott wil thun, wie es im gefellt, und mus also thun, denn sein wille ist das gesetze, es kan nicht anders sein'¹³⁹. Als wij over God spreken, hebben wij Hem geen wet of maat te stellen, want Hij is geen schepsel ¹⁴⁰. Deze wil van God is echter nimmer onberekenbare willekeur, maar *summum bonum* (het hoogste goed)¹⁴¹.

Het is deze absolute vrijmacht Gods die Luther in zijn *De servo arbitrio* in stelling brengt tegen Erasmus, en die hij, anders dan Kohlbrugge, niet alleen met de verkiezing, maar ook met de verwerping in oorzakelijk verband ziet. 'Heil und Unheil gehen also auf Gottes Vorherbestimmen und das ihm entsprechende Doppelwirken

¹³³ *WA* 1, 354: *Amor Dei non invenit sed creat suum diligibile*.

¹³⁴ Iwand, *Luthers Theologie*, 91.

¹³⁵ Id., 92.

¹³⁶ Ib. Vgl. id., 90: 'Die Wiederentdeckung der Prädestination gehört zu den Urelementen der reformatorischen Heilsgewisheit'. Vgl. ook E. Seeberg, *Luthers Theologie II*, 155: 'Und das ist ja gerade der Trost, den der Glaube an die Prädestination gewährt, dasz das ganze Heil für uns nicht im eigenen Handeln, sondern in der Wahl Gottes beruht'.

¹³⁷ Id., 95. Vgl. L. Pinomaa, *Der Zorn Gottes*, 145; K. Schwarzwaller, *Theologia crucis*, 101.

¹³⁸ E. Seeberg, o.c., 156.

¹³⁹ *WA* 16, 142. Vgl. inz. B. Rothen, *Die Klarheit der Schrift*, 127. Rothen citeert *WA* 18, 712: *Deus est, cuius voluntatis nulla est causa nec ratio, quae illi ceu regula et mensura praescribatur, cum nihil sit illi aequale aut superius, sed ipsa est regula omnium*.

¹⁴⁰ *WA* 16, 140. Voor ockamistische invloed, zie H. Bornkamm, o.c., 388. Vgl. echter W. von Loewenich, o.c., 263. Deze ontkennt dat Luthers hier gereleveerde Godsopvatting uit diens ockamistische traditie kan worden afgeleid. 'Es ist seine eigene religiöse Erfahrung'.

¹⁴¹ Aang. in P. Althaus, *Die Theologie Martin Luthers*, 245.